

MILLISES VORMIS HIINA LUULE EESTINDUSED ON? KALJU KRUUSA

Täpsemalt on siinne kirjutis hiina luule eestinduste **meetrikast** ja **stroofikast** – vähem foonikast ja üldse mitte leksikast, semantikast või temaatikast, samas tuleb hiina keele ja luule eripärana tegemist teha süntaktikaga. Esimesse lausesse sai ohtralt kreeka laensõnu, lugejale hoiatuseks lisatagu, et edaspidi hiilib sisse hiinakeelseidki termineid.

Kolme tuhande aasta vanuse kirjalikult talletunud ajalooga hiina luulest lõviosa on klassikalises (muidugi ajas muutuv) kirjakeeles ja rangetes kinisvormides (alles 20. sajandil sai valdavaks kõnekeelne vabavärsiline stiil). Kõige laiemas laastus jaguneb hiina luule žanriti kolmeks – *shī* (hääldus: šō), *fù* ja *cí* (hääldus: tshō);¹ peenemas pilpas aga arvukateks harudeks ja alaharudeks. Kõige vanemad säilinud palad pärinevat hiina klassikalisele kultuurile aluse pannud Zhou'de aja päris algusest –10. sajandist ning sisalduvad –6. sajandi paiku koostatud „Laulude raamatus“, praegusel kujul kanooniline kogu valmis hiljemalt –3. sajandiks, koosnedes 305st autorsuseta laulust. Palad pärinevad eri aegadest ja piirkondadest, kuid nende vorm on üsna ühtlane ja kuulub *shī* 'laul, luule' žanrisse. Laulud on stroofilise ehitusega, enamasti on stroofid neljavärsilised (samuti esineb viie-, kuue- ja kaheksavärsilisi); juba kogumiku varaseimates kihtides on värsid valdavalt **neljasilbilised** (*sīyán*, hääldus: sō-jän), värsisise süntaktilis-prosoodiline jaotus on 2+2 (teise ja kolmanda silbi vahel on kõnetaktide piir). Ohtralt kasutatakse riimi (need ei pruugi praegu-seks häälikumuutustele vastu pidanud olla). Näide:

詩經 • 國風 • 鄭風 • 出其東門

出其東門，	(韻甲) ²	/* k ^h ljud gu to:ŋ mu:n /
有女如雲。	(韻甲)	/* g ^w u? na? nja gun /
雖則如雲，	(韻甲)	/* sq ^{hw} i ?su:g nja gun /
匪我思存。	(韻甲)	/* pu:l? ŋa:l? snu zlu:n /
縞衣綦巾，	(韻甲)	/* ka:w? qu:l gu krun /
聊樂我員。	(韻甲)	/* mru:w ŋra:wg ŋa:l? gon /

¹ Kirjutises edaspidigi tsitaatsõnadena kasutatavate hiinakeelsete terminite puhul on nende esmamainimisel lisatud eestipärane ligikaudne hääldus, märkides foneeme hääldustunnuste kobarana – palatalisatsiooni konsonandi järel *j*-tähega ning aspiratsiooni *h*-tähega. Seega nt silp „qu“ ei hääldu mitte keelt sõlme ajava *t+s+j+h+ü* häälikujadana, vaid tegu on lihtsalt palataliseeritud ja aspireeritud *ts-* ja *ü*-häälikuga.

² Laulu riimiskeem. Värsilõpulist riimi tähistab sümbol 韻 (hiina k 'riim'). Siinne laul sisaldab kahte erinevat riimi, needki on hiinapäraselt märgitud 甲-ga 'A' ja 乙-ga 'B'.

出其闔閭，	(韻乙)	/* kʰljud gw qin dja: /
有女如荼。	(韻乙)	/* ɕʷu? na? nja rla: /
雖則如荼，	(韻乙)	/* sqʰwi ʔsu:g nja rla: /
匪我思且。	(韻乙)	/* pu:lʔ ɲa:lʔ snu sʰja:ʔ /
綺衣茹蘆，	(韻乙)	/* ka:wʔ qu:l nja ra /
聊可與娛。	(韻乙)	/* ka:wʔ kʰa:lʔ laʔ ɲʷa / ³

Väljudes idaväravast

* * *

Kui väljusin ma idaväravast, Oli naisi seal kui pilvi taevas.	Lähen idaväravast seal on naisi nagu pilvi
Kuigi oli neid kui pilvi taevas, Minu mõte polnud siiski nendega.	olgu naisi nagu pilvi nemad pole minu meeles
Valge siidirüü ja siniroheline rätik Ainult täidavad mu ehtsa rõõmuga.	valge hame roheline rätt rõõmustaksid mu südant

Kui väljusin ma siseväravast, Oli naisi seal kui pilliroogu.	Lähen linnaväravatest seal on naisi nagu roogu
Kuigi oli neid kui pilliroogu, Minu mõte polnud siiski nendega.	olgu naisi nagu roogu nemad pole minu mõttes
Valge siidirüü ja punavärvik*-kübar Ainult täidavad mu ehtsa rõõmuga. ⁴	valge hame verev madar lohutaksid minu südant ⁵

Viiesilbitise shī (*wúyán shī*, hääldus: ujän šō)⁶ esimesteks näideteks on „Üheksa-

³ Lugeja lõbustamiseks on esitatud toonase häälduse üks pakutud rekonstruktsioone. Esitatu põhineb teosel: Zhengzhang, S., *The Phonological System of Old Chinese*. Paris, 2000. Hiina keeles ilmunud: Zhèngzhāng, S., *Shànggǔ yīnxì*. Shànghǎi, 2003. (Märgistuses /w/ tähistab õ-häälikut ning /q/, /ʔ/ ja /g/ kurguhäälikuid.) Kõige värskemaid tunnustatud rekonstruktsioone on teoses: L. Sagart, W. H. Baxter, *Old Chinese: A New Reconstruction*. Oxford, 2014. Nimekiri pdf-na tõmmatav: <http://ocbaxtersagart.lsa.umich.edu/>. Siin seda ei kasutanud, kuna sisaldab mitmesugust udupeent kribu-krahu.

⁴ Väljudes idaväravast. Tlk Pent Nurmekund. Edasi, 21.02.1960. „* punavärvik ehk värvipunapuu ehk krapp; sellest saadav värv“ (P. N. märkus).

⁵ (Lähen idaväravast...). Tlk Jaan Kaplinski. Looming, 1997, nr 9, lk 1219. Nii Pent Nurmekunna kui Jaan Kaplinskigi tõlkes igatseb laulik mitmuslikult („täidavad mu ehtsa rõõmuga“, „rõõmustaksid mu südant“), teine võimalus oleks sünekdohhisse rüütatud igatsetavat kujutleda ainsuslikult („valge hame ja roheline rätik“ on üks ja sama neiu).

⁶ Väljendusviis „nelitine“, „viietine“, „seitsmetine“ tähendab 'läbivalt nelja-, viie-, seitsmesilbilistest värssidest koosnevat' luuletust. Eesti keele morfoloogia on türgipäraselt rikkalik ega salli hiinapärasest vaegust („nelisõna luule“), vaid tahab vormiliselt eristada. Tervet luuletust näiteks „viiesilbiliseks“ nimetada oleks imelik – jääks mulje ainult viiest silbist koosnevast palast (meenutades „Ühetähesuutrat“, mis tõesti koosnebki vaid ühest häälikust). Seega moodustub „seitsme(silbi)listest“ värssidest „seitsme(silbi)tine“ luuletus.

teist vana luuletust", mida arvatakse võivat pärineda juba (hilisemast) Han'ide ajast (25–220). Valdavaks sai viietine luule Kuue Dünastia ajal (222–589). Vormitunnusteks on viiesilbilised värsid; sealjuures teise ja kolmanda silbi vahelise värsilahuga, lahujärgse osa koosnedes omakorda ühe- ja kahesilbilisest üksusest (kas 1+2 või 2+1) – seega kogu värsi süntaktilis-prosoodiliseks jaotuseks on 2+(1+2) või 2+(2+1). Tavaliselt moodustavad värsid paare ning iga paarisvärsi lõpul on riim, paarisvärsside arv on piiramata. Viietise *shī* kasvavale mõjukusele panid aluse Ruǎn Jí (210–263), Táo Yuǎnmíng (365?–427) ja Xiè Língyùn (385–433).

Tang'ide ajal (618–907) saavutas eluõiguse **seitsmesilbitine** *shī* (*qīyán shī*, hääldus: tsjihjǎn šō) ning kõrvuti viissilbikuga sai seitsesilbikust üks olulisemaid hiina luulemõõtusi.⁷ Mõlemad on võrdsed osalised hiina luuležanrite edasises arengus, mis jõuab reeglitevaramu olulise rikastumise kaudu „**nüüdisstiilis luule**“ (või täpsemini „vastses stiilis luule“; *jìntǐ shī*, hääldus: tsjintǐ šō) tekkeni. Süntaktilis-prosoodiliselt jaotuselt järgib *jìntǐ shī* viissilbikute puhul juba vanemast *shī*'st tuttavat jaotust – kas 2+(1+2) või 2+(2+1). Seitsesilbikute puhul on jaotuseks 4+3, mis värsilahu eel võib edasi jaotuda 2+2⁸ ja värsilahu järel 1+2 või 2+1 kujuliselt.

Juba Tang'ide ajale eelnenud sajanditel oli arvatavasti sanskritikeelse luule välteliste värsimõõtude eeskujul hakatud luule teenistusse rakendama hiina keele (oletatavasti alles ajaloolisel ajal tekkinud) silbitoone. Mõningate katsetuste ja eksituste järel hakkasid toonireeglid põhinema toonase hiina keele nelja silbitooni kaheks rühmitamisel tekitatud vastandusel. Ühed on „tasased“ ja teised „kaldused“. „Tasaste“ hulka kuulub toonane „tasane“ toon ning „kalduste“ hulka „tõusev“, „lahkuv“ ja „sisenev“.⁹ Luule tooniskeemid on loodud *yang*'i ja *yin*'i vaimus üksluisuse vältimise sunnil – toonid peavad paarikaupa olema võimalikult vastandlikud korraga värsi sees, värsaside vahel, paarisvärsside vahel ja salmide vahel. Seega ei puuduta tooniskeem ainult üksikut värssi, vaid hõlmab korraga tervet luuletust. Tuleb tõdeda, et täielikult ei järgita etteantud tooniskeemi peaaegu kunagi ning isegi erandite tegemiseks on eraldi peened reeglid, sealjuures ühes kohas reegli rikkumist tuleks eelistatavalt omakorda tasakaalustada reeglit mõnes teises kohas rikkumaga.¹⁰

⁷ Võib lisada, et seitsmesilbilisusega jõudis hiina värsi pikkus ühtlasi oma äärmise piirini. Edasisi võimalusi avardas alles 20. sajandi alul tekkinud vabavärs.

⁸ Aga mitte 1+2+1 (ega 1+3 või 3+1).

⁹ Tänapäevaste hiina keelte toonijaotustega ei ühti.

¹⁰ Vrd eesti silbilis-rõhulise värsiga, kus värsirõhud ja lauserõhud samuti alati kõige täpisepealsemas vastavuses ei ole. Eesti luule värsisüsteem kallutab neil puhkudel lauserõhkusid „luulelise“ raiumisega värsirõhkudele allutama. Hiina luules seevastu sellist vembla- või kirvemeetodit rakendada ei saa ega ole vaja, meetrilisus toonidest ei sõltu, küsimus on ainult kõlas.

Lisaks kehtestati Tang'ide ajal luulele rangeid süntaktilisi ja semantilisi nõudeid. „Nüüdisstiilis luuleks“ hakati nimetama kõiki neid tingimusi korraga täitvat luulet. Reeglite rohkuse tõttu ei piisanud uut tüüpi luule loomiseks enam tundlikkusel ja elukogemusel põhinevast eneseväljendusest, vaid ühtlasi tuli kõvasti maadelda vormiga, et elementide pimedat raevu saledasse stroofi sundida. Seda suutsid saavutada eriti Dù Fū (712–770), samuti aga Lǐ Bái (Lǐ Bó, 701–762) ja Wáng Wéi (699 või 701–761) sugused meistrid ning nende pintsli all sai see vorm loomuliku voolava kõla.

„Nüüdisstiilne luule“ jaguneb kaheks peamiseks alažanriks: „**reeglistatud luuleks**“ (*lǜshī*, hääldus: lüšō) ja „**nelikvärssideks**“ (*juéjù*, hääldus: tsjüedsjü; tõlge tinglik). „Reeglistatud luuletused“ koosnevad enamasti neljast paarisvärssist; „nelikvärssid“ seevastu kahest paarisvärssist, olles hiina luuleloo lühima kaanonilise luulevormina täpselt pool *lǜshī*'d. Nii *lǜshī*'d kui ka *juéjù*'d on kahes värssimõõdus: viiesilbilises ja seitsmesilbilises. Tähele panna tuleb, et nimetused on osalt ebasümmeetrilised ja seega veidi eksitavad, kuivõrd nüüdisstiilis *juéjù*'dki on toonide kasutuselt reeglistatud (kuigi veidi leebemalt).

Jutu näitlikustamiseks mõne luuletuse silbi-, tooni- ja riimiskeem.¹¹ Kõikides esitatavates näidetes jäävad toonierandid lubatavuse piiridesse. Kõigepealt kaks tasaalgulise¹² esmariimiga¹³ tooniskeemiga viietist reeglistatud luuletust (*wúyán lǜshī*, lühidalt *wǔlǜ*):

送友人 李白

青山橫北郭，	平 平 平 仄 仄	
白水遶東城。	仄 仄 仄 平 平	(韻)
此地一為別，	仄 仄(平) 平 仄	
孤蓬萬里征。	平 平 仄 仄 平	(韻)
浮雲游子意，	平 平 平 仄 仄	
落日故人情。	仄 仄 仄 平 平	(韻)
揮手自茲去，	(仄) 仄(平) 平 仄	
蕭蕭班馬鳴。	平 平(仄) 仄 平	(韻)

¹¹ Tasast tooni tähistab 平, kaldus tooni(de rühma) tähistab 仄 ning riimi 韻.

Tooniskeemil on toonid märgitud nii, nagu nad peaksid põhireegli järgi olema; juhul kui tegelik silbitoon põhireeglile ei vasta, on ta asetatud ümarsulgudesse. Viiesilbiliste värsside puhul on toonireegli vastu eksimine kergesti lubatav 1. ja 3. värssipositsioonis ning seitsmesilbilistel 1., 3. ja 5. värssipositsioonis (omakorda teatavate väikeste kitsendustega).

¹² Nii nimetatakse tasase tooniga algavat skeemi.

¹³ Nii nimetatakse tooniskeemi, kus esimese värssi viimasel positsioonil on kaldune toon ja järelikult ei saa seal olla riimi.

Saatsin teele sõbra Li Po

Kus haljas mägestik eeslinnu põhjast piirab
ning linna idaserva uhub valkjast vesi,
seal ühel päeval teed meid lahku viisid,
kui kümnetuhande li-list rada rändas üksik puri. Viimast korda enne reisi
Nüüd iga uitev pilv mull' kauge rändurina näib,
ja loojuv päike iidseid mälestusi ärkvel hoiab.
Kätt heljutades ta siit ükskord lahkus,
ning kordamööda hirnatasid hobused.¹⁴

山居秋暝 王維

空山新雨後， 平 平 平 仄 仄
天氣晚來秋。 (仄) 仄 仄 平 平 (韻)
明月松間照， (仄) 仄 平 平 仄
清泉石上流。 平 平 仄 仄 平 (韻)
竹喧歸浣女， (平) 平 平 仄 仄
蓮動下漁舟。 (仄) 仄 仄 平 平 (韻)
隨意春芳歇， (仄) 仄 平 平 仄
王孫自可留。 平 平 仄 仄 平 (韻)

Mägedes sügisõhtul Wang Wei

Tühjad on mäed kui
hiljani tibutab vihma
Sügavast taevast
läheneb sügisõhtu
Mändide vahelt

Sõpra teele saates Li Bo

Põhjamüüri taga juba
sinetavad mäed.
Idatorni ümbritsevad
valendavad veed.
Selles kohas kätte jõuab
jumalagajätt.
annan sulle kätt.
Nagu tuulte meelevalda
jäetud pilvetomp,
kallis sõber, rändad ära,
kurku tõuseb klomp.
Lehvitame, aeg on käes, end
üumber pöörad sa.
Jumalagajätuks ratsu
nukralt hirnatab.¹⁵

Sügisõhtu mägikülas Wang Wei

Mägedes on äsja
vihma sadanud.
Sügisõhtul vara
juba hämardub.
Männiokste vahelt

¹⁴ Li Po, Saatsin teele sõbra. Tlk Pent Nurmekund. Edasi, 06.05.1956. „li = pikkusemõõt, 0,576 km” (P. N. märkus). Allikas värsside vahel tühja rida ei ole.

¹⁵ Li Bo, Sõpra teele saates. Tlk Märt Läänemets. Akadeemia, 1996, nr 2, lk 317.

valgust valab ere kuu
 Puhta allika
 vesi kividel voolab
 Bambuse häälel
 pesijad tulevad jõelt
 Kiigutab lootost
 mööduv kaluripaad
 Olgu peale et
 kevadõied on läinud
 Kui ainul Wangi
 see kõik ümbritsema jääks¹⁶

täiskuu helendab.
 Kivide peal oja
 vesi sillerdab.
 Tüdrukud teel koju –
 bambus sahiseb.
 Kalapaadid naasvad
 läbi lootoste.
 Kevadõied peavad
 ükskord koltuma.
 Mina ihkan jääda
 siia elama.¹⁷

Võrdluseks kaldusalgulise esmariimita tooniskeemiga *wǔlǔ*:

旅夜書懷 杜甫

細草微風岸， 仄 仄 平 平 仄
 危檣獨夜舟。 平 平 仄 仄 平 (韻)
 星垂平野闊， 平 平 平 仄 仄
 月涌大江流。 仄 仄 仄 平 平 (韻)
 名豈文章著， (仄) 仄 平 平 仄
 官應老病休。 平 平 仄 仄 平 (韻)
 飄飄何所似， 平 平 平 仄 仄
 天地一沙鷗。 (仄) 仄 仄 平 平 (韻)

Panin kirja oma mõtted öise reisi ajal

Tu Fu

Vaikne on öö, mida vaatan
 liikuva lootsiku pärast.

Kallastel kõrguvat roogu
 tasane tuuleke silub.

Rändaja paneb öösi kirja oma mõtted

Du Fu

Õrnukesed kõrred.
 Tasane tuul rannal.

Sirge mast.
 Üksik öine paat.

¹⁶ Wang Wei, Mägedes sügisõhtul. Tlk Rein Raud. Vikerkaar, 1989, nr 1, lk 31.

¹⁷ Wang Wei, Sügisõhtu mägikülas. Tlk Märt Läänemets. Postimees, 13.08.1996 (samuti: Muistne kirjandus. Õpik keskkoolile. Tallinn, 1997, lk 153–154). „Originaalis on luuletuse viimases reas vihje anonüümsele 2. saj. e. Kr. pärinevale luuletusele, kus ametnik, nii nagu Wang Wei'gi, ihkab tagasi tõmbuda maailmakärest looduse rüppe, kuid kohusetunne ei luba tal seda teha” (M. L. märkus). Allikas on salmide vahel tühi rida.

Maailm on vaelev ja hele
kuu triumfeerivast särast,

Täht rippu
kauge tühermaa kohal.

vägeva vooluse kohal
õhk on kristalliselt ilus.

Kuu suures
vulavas-voolavas jões.

Aitaks mind kirjandus kordki
pisut ja köidikud lõhuks:

Kuulus nimi...
Eks seda toovad teosed?

vabastaks orjamast leiba,
katkeks mu teenistusahel.

Amet? Eks erus
vanaduse-haiguse tõttu.

Nüüd aga olukord mul on
otsekui kajakal õhus –

Tuulevirekene.
Miska end võrrelda?

mures ja rahutult lendleb
taeva ja maapinna vahel.¹⁸

Taevas ja maa.
Üksik kajakas liival.¹⁹

Lõpuks kaldusalgulise esmariimilise²⁰ tooniskeemiga seitsmetine nelikvärs (qīyán juéjù, lühemalt qījué):

回鄉偶書二首 其一 賀知章

少小離家老大回， 仄 仄 平 平 仄 仄 平 (韻)
鄉音無改蟹毛摧。 平 平 (仄) 仄 仄 平 平 (韻)
兒童相見不相識， 平 平 (仄) 仄 (平) 平 仄
笑問客從何處來。 仄 仄 (平) 平 (仄) 仄 平 (韻)

¹⁸ Tu Fu, Panin kirja oma mõtted öise reisi ajal. Tlk A[nts(?)] Viires. Edasi, 27.09.1959. A. Viirese kasutatud venekeelne tõlge: „В лодке с высокою мачтой / Тихою ночью плыву я. // Гладя прибрежные травы, / Легкий проносится ветер. // Мир заливая сиянием, / Светит луна, торжествуя, // И над великой рекою / Воздух прозрачен и светел. // Если бы литература / Мне помогла хоть немного: // Освободила от службы – / Вечной погони за хлебом. // Ныне ж мое положение / Схоже своею тревогой // С чайкой, которая мечется / Между землею и небом“ (Ду Фу, „Записал свои мысли во время путешествия ночью“), allikas: Ду Фу, Записал свои мысли во время путешествия ночью. Tlk Aleksandr Gitovitš. Rmt-s: Ду Фу, Стихи. Москва, 1955, lk 159–160.

¹⁹ Du Fu, Rändaja paneb öösi kirja oma mõtted. Tlk Jaan Kaplinski. Rmt-s: Täiskuutaeva all. Valimik hiina ja jaapani luulet. Loomingu Raamatukogu, 1985, nr 10/11, lk 51. Allikas on tühjad read ainult paarisvärsseite vahel.

²⁰ Nii nimetatakse tooniskeemi, kus esimese värsi riimitavuse huvides mööndakse seal viimasel positsioonil tasast tooni (mis tähendab, et vastandus järgmise värsi viimasel positsioonil oleva samuti tasase tooniga ei saa olla täielik).

Tagasipöördumine külla. Impromptu

Hō Tshōtshang

Ma juba noorukina jätsin koduküla,
 Ja aastais mehena nüüd pöördun tagasi.
 Veel pole huulilt kadund kodumurde kõla,
 Kuid meelegohil juba hõredaks lööb juus.
 Mu laste pilgud mõõdavad mu rühti –
 Ei leia midagi, mis neile tuttav näiks.
 Ja naeratades küsivad nad mult
 „Oo, rändaja, kust maalt sa tuled”²¹

Värsid kodukülla jõudes

He Zhi-zhang

Nii noor olin lahkudes kodunt
 tagasi tulles vana
 Sünnimaa hääled on endised
 mul vaid juuksed on hallid
 Poisid kiikavad üksteist kuid
 mind nad ära ei tunne
 Küsivad naeratades mu käest
 keda otsid oh võõras²²

Uuendusliku luule kõrval jätkati „**vanas stiilis luule**” (*gǔtī shī*, hääldus: kuthi šō) loomist, mida iseloomustab „nüüdisstiilis luule” asjatuks vormitsemiseks arvatud moodsate tooni- ja rööpsusnõuete eiramine. Järgnevates näidetes nendega ei arvestatagi. Esiteks üks viietine pala:

鹿柴 王維

Põdrasalu Wang Wei**Hirvepark** Wang Wei

空山不見人，（韻甲）

Mäed on kõledad
inimest pole nähaMägedes ei kohta
inimhingegei.

但聞人語響。（韻乙）

Siiski on kuulda
kellegi kõne kajaSiiski kajamas on
kõnekõmaga.

返景入深林，（韻甲）

Loojangukuma
kadunud metsa tahaÕhtupäikse kiired
metsa tungivad.

復照青苔上。（韻乙）

Peegeldub jälle
rohetava sambla peal²³Haljal samblapinnal
vastu säravad.²⁴

Teiseks üks seitsmetine pala:

²¹ Hō Tshōtshang, Tagasipöördumine külla. Impromptu. Tlk Pent Nurmekund. Edasi, 10.04.1957. Sama luuletus on ilmunud armsalt mulgikeelses kuues P. Nurmekunna isiklikus kogus „Kõllanõmme” ([Tartu], 1996, lk 11): „Viil peris verisulin ol’l, ku jätsi kodukülä. / Nüid aastin mihenä tul’ jällek’ takasi. / Es olek’ kistün mok’kelt viil miu kodukiile kõla, / A miilekottel üsä õredess läin juus. / Miu latsi sil’mä mõõdive miu rüh’tü. / Es lövvä kedägist, mis nendel tuttav näüss. / Nink muiul suuge küsüve nä miult: / Noh, rännümüis, koest sia sös tulet?” (Üte vana iinä laulu perrä, „Üits perätü kip’ev pil’l”).

²² He Zhi-zhang, Värsid kodukülla jõudes. Tlk Rein Raud. Vikerkaar, 1989, nr 1, lk 33.

²³ Wang Wei, Põdrasalu. Tlk Rein Raud. Vikerkaar, 1989, nr 1, lk 32.

²⁴ Wang Wei, Hirvepark. Tlk Märt Läänemets. Postimees, 13.08.1996. „* Wang Wei tuntuim luuletus. Selles jäädvustatud looduspilt pärineb Tang’i keisrite kuulsalt „looduskaitsealalt”, mis sai oma nime keiserlike hirvede järgi” (M. L. märkus).

山中間答 李白

問余何意棲碧山， (韻) /* miun jɿʌ fia ʔi sei pwiɛk ʃɛn /
笑而不答心自閑。 (韻) /* siɛu ŋi piu tʌp siim dʒi fiɛn /
桃花流水窅然去， /* dau hua liu eiui ʔɣau ŋiɛn kʰiʌ /
別有天地非人間。 (韻) /* biɛt fiu tʰɛn dii pui ŋim kɛn /²⁵

Vastus võhiku küsimusele Li Po

* * * Li Po

Mult küsite, mis sinirohelisel mäel mind võlub? Te küsite,
Ma vastamisest loobun naerusui. miks ma elan
Nii nagu virsikõisi vetel kaugustesse kandub, üksinda
Maailm rändab – meile tundmatuid.²⁶ mäemetsas.
Ja ma naeratan
ning olen vait
kuni mu meelgi
jäab vaikseks.
Pirnipuud
õitsevad.
Vesi ikka voolab.
Ma elan
teises maailmas,
maailmas, mis on
teispool inimlikku.²⁷

Tang'ide ajal Hiinasse jõudnud ja peagi moeasjaks saanud Kesk-Aasia muusikale kirjutatud sõnadest arenes Song'ide ajaks (960–1279) välja uus luuležanr *cí* 'laulusõnad', kujunedes nii sisu kui ka vormi vallas peaaegu kõiges *shī* luule vastandiks ja avardades seega oluliselt hiina luule väljendusvõimalusi.

²⁵ Najaviluks näide Li Po kaasaegse hääldusegi rekonstruktsioonist (samuti Zhèngzhāng Shàngfāng' i järgi, veidi lihtsustatud).

²⁶ Li Po, Vastus võhiku küsimusele. Tlk P[ent] Nurmekund. Edasi, 21.02.1960.

²⁷ Li Po, (Te küsite, miks ma elan...). Tlk Jaan Tooming. kultuur.err.ee, Kirjandus, 20.04.2016. <http://kultuur.err.ee/v/kirjandus/2978275e-bf14-4dd1-87a1-bcaddf6a995/luuletusi-li-po-te-kusite-miks-ma-elan>. J. Toominga kasutatud ingliskeelne tõlge: „You ask why I live / alone in the mountain forest, // and I smile and am silent / until even my soul grows quiet. // The peach trees blossom. / The water continues to flow. // I live in the other world, / one that lies beyond the human” (Li Po, „Questions Answered”), allikas: Li Po, Questions Answered. Tlk Sam Hamill. Rmt-s: Crossing the Yellow River. Three Hundred Poems from the Chinese. Rochester, NY, 2000, lk 81. (2. tr: Rochester, NY, 2013, lk 90.)

Algul esitati *cí*sid muusika saatel laudes, *cí*d järgisid muusikapala rütmi, mis määras silpide arvu, ning toonide muster oletatavasti suhestus kuidagi viisiga. Hiljem jäid järele ainult sõnad ning *cí* de loomist jätkati juba kinnistunud skeemide alusel viitega ammu unustatud muusikapala pealkirjale. *Cí*d on viisiti erineva kindla värssi- ja stroofivormiga. Riimitakse nii tasase kui ka kalduse tooniga silpe, riimide arv ja asukoht on vaba, neid võib esineda kas või iga värssi lõpul. Värsside silbiarv on korrapäratu (samas seitsmest silbist üle nad ulatuma ei kipu), on tunda selget taotlust rütmi mitmekesistamiseks lühemaid ja pikemaid värssse vaheldumisi kasutada, värssid ei ole omavahel paaris. Samas koosneb *cí*-luuletus kahest stroofist, kummagi stroofi värsside arv ja mõõt kattuvad (vahel väikeste kõikumistega), riimide paigutuse osas kattuvust olla ei pruugi. Rangelt kinnistunud süntaktilis-prosoodiline jaotus puudub. Enneolematuks ilminguks on seegi, et lauset ei tarvitseta üleni ühte värssisse mahutada, vaid see võib värssi piiri ületada.²⁸

Näiteks samale viisile²⁹ loodud kaks pala (mis sealjuures lõppevad ühe ja sama liitsõnaga 人間 'inimilmas, siin ilmas'; nagu juhtumisi eelmine Li Po luuletuski).

浪淘沙 • 一名賣花聲 李煜

Viisil „Laine uhab liiva“ Li Yu

簾外雨潺潺， (韻)
 春意闌珊。 (韻)
 羅衾不耐五更寒。 (韻)
 夢裏不知身是客，
 一晌貪歡。 (韻)

Vihmasabin kardina taga,
 kevadeaeg saamas läbi.
 Siiditekk ei pea koiduaja külma.
 Unenäos ei teadnud, et olen võõrsil,
 viivuks taas kippusin peole.

獨自暮憑闌， (韻)
 無限江山。 (韻)
 別時容易見時難。 (韻)
 流水落花春去也，
 天上人間。 (韻)

Seisan öös üksinda palkonil.
 Ümber piirita maad ja jõed.
 Hõlpus minna, raske tagasi saada.
 Veevood, närbund õied, möödasaav kevad.
 Kõrge taevas on kaugel meist.³⁰

²⁸ Sageli küll komplekslause puhul, nii et osalused (sealjuures asündeetilised) satuvad tervelt eri värssidesse; vahel aga (näiteks mingite lauseliikmete rohkuse korral) isegi elementaarlause või osalause poolitatakse. Samas lause ei alga ega lõpe poole värssi pealt, vaid täidab terved värssid (sarnaselt eesti vana rahvalauluga).

²⁹ Tooniskeem: [仄]仄仄平平，/[仄]仄平平。/[平]平[仄]仄仄平平。/[仄]仄[平]平平仄仄，/[仄]仄平平。//[仄]仄仄平平，/[仄]仄平平。/[平]平[仄]仄仄平平。/[仄]仄[平]平平仄仄，/[仄]仄平平。(nurksulgudes on erandeid lubavad värssipositsioonid).

³⁰ Li Yu, viisil „Laine uhab liiva“ (Vihmasabin kardina taga...). Tlk Jaan Kaplinski. Looming, 2002, nr 5, lk 703.

大雨落幽燕，	(韻)	Jüjanis paduvihm on valla,
白浪滔天，	(韻)	tuul taeva tõstab voo,
秦皇島外打魚船。	(韻)	jäid paadid Tsinkantausse kalda alla.
一片汪洋都不見，	(韻)	Kas näeme läbi mere matva hoo,
知向誰邊？	(韻)	mis paik on üldse too?
往事越千年，	(韻)	On tuhat aastat mööda läinud –
魏武揮鞭，	(韻)	käis sõjakäik Vei U'1
東臨碣石有遺篇。	(韻)	ja siis Tsai Šō'd ta idast oli näinud.
蕭瑟秋風今又是，		Nüüd muutunud maailmas puhub tuul
換了人間。	(韻)	siin sellel sügiskuul. ³¹

*

Hiina luule eestinduste eneste uurimise eel tahaks välja tuua, mida tõlkijad hiina luule vormi kohta on pidanud vajalikuks märkida ja mida on hiina luule tõlkimise asjus arvanud. Lausumisviiside autentsuse võlust ning üha samadest muredest osa saamiseks lastagu tõlkijatel üksteist korratagi. Samuti on huvitav aimu saada iga tõlkija sõnavarast. Vahel on küll tegu lüheldaste saatesõnadega väga laiale lugejaskonnale (lausa päevalehtede veergudel!), mistap suurem osa leheruumist on kulunud pigem luuletajate tutvustamisele, taustade ja tähenduste avamisele jms – ning prosoodia küsimustel peatutakse põgusalt.

Pent Nurmekunna 1956. aasta Li Po tõlgete saatesõnas tundub olulise tähelepanekuna „rütmilise elemendi“ ja „meloodilise elemendi“ eristus: „Thangajastu luuletajad eelistavad kahest, neljast või kaheksast värsipaarist koosnevaid luuletusi. Riim on üksnes paarisarvulistel värssidel. Rütmide valik on väga tagasihoidlik. Rütmilise elemendi kõrval tuleb hiina keeles arvestada veel meloodilist elementi. [- - -] Sõnatoonide kasutamisel luules on kehtivad erilised reeglid. Hiina luule tõlkimine Euroopa keeltesse on küllaltki keerukas ülesanne. Käesolevad tõlked on tehtud kindla rütmita vabas värsis.”³²

„Laulude raamatu“ tõlgetega seoses mainib Pent Nurmekund 1960. aastal hiina laulude „nelja värsijalga“ (kas kogemata või meelega üht silpi ühe jalaga võrdsustades, igatahes väga tähenduslik): „Hiina luule alged ulatuvad väga kaugesse minevikku. Vanimaks meie ajani säilinud luulemälestiseks on „Šōtsing“ (laulude ja oodide raamat), mis sisaldab umbes kolmsada rahvalaulu ning antiikset usuhümni. [- - -] Need antiiksed luulemälestised on vormilt väga

³¹ Mao Tse-dung, Paitaihō. Tlk T[iiu] Kaalep. Edasi, 21.02.1960.

³² P. Nurmekund, Vana-Hiina luulet. Edasi, 06.05.1956.

lihtsad. Stroofid koosnevad mitmest ühtse silpide arvuga värsist. Enamasti moodustub värs neljast värsijalast. Värsse seovad üksteisega riimid (või nende puudumisel assonantsid), mis asuvad kas iga värsi lõpus või korduvad paariti. Hilisemates lauludes on loobutud algsest lihtsast rahvalikust riimist ja neis ilmneb tendents siduda värsse üksteisega mitmeti ristuvate riimide kaudu.”³³

Tiiu Kaalep on 1959. aastal oma Mao Tse-dung’i tõlgetes püüdnud luuležanrite vormi „mõnevõrra markeerida”: „Vormilises aspektis on hiina klassikalises luules leida mitmeid erinevaid värsiehituse põhimõtteid, mis määratlevad üksikuid poeetilisi liike. Mao Tse-dung on viimastest kasutanud kaht: *šō*’d ja *tsō*’d. Neist on *šō*’le iseloomulik värside võrdne silpide arv ja riimide esinemine („Suur sõjaretk”), *tsō*’le aga seotus kindla meloodiaga, mis ei eelda värside silpide arvu võrduvust, küll aga vastavust stroofiti (teised esitatud luuletused). [- - -] Eesti tõlkes on püütud originaali värsiehituse printsiipe ja nende omavahelisi erinevusi eesti keele ja luule vahenditega mõnevõrra markeerida.”³⁴

Jaan Kaplinski sedastab 1969. aastal oma Tu Fu tõlgete saateks muu hulgas: „Vana hiina kirjakeele lakoonilisus on ületamatu, meile väga mõttetihe ja mitmepindne näiv luulerida sisaldab pelgalt 4–6 märki [- - -]. Värsitehnilisi piiramisi on Hiinas (nagu Kaug-Idas üldse) suhteliselt napilt: silmas tuleb pidada peale märkide (seega ka silpide) arvu veel toonide ühtesobivust ja riimi. Luuletraditsioonis on foneetilisest olulisemad semantilised ettekirjutused.”³⁵ Väide prosoodiliste piirangute „suhtelisest nappusest” võib „tavaarusaama” pinnalt tunduda üllatav, kuid ses on sees oluline tõetera. Semantilised vastavused saavad edaspidi väga olulisteks Jaan Kaplinski enda tõlgetes.

1985. aastal ilmunud Li Bo ja Du Fu „Kaneelipuu” valimikku saatev tutvustus on Eesti esimene pikem-põhjalikum hiina luule vormi- ja tõlkeküsimuste puudutus. *Shi*-luule määratletakse „riimiliseks ja süllaabiliseks”,³⁶ kus „tihti arvestatakse ka prosoodiat”.³⁷ Seletatakse toonireeglite põhimõtteid: „V sajandi luuleteoreetik Shen Yue jagab toonid kahte klassi – ühtlased (esimene) ning muutuvad (teine, kolmas, neljas) – ning annab nende kasutamise kohta reeglid, mille mõte on selles, et kaks kokkukuuluvat järjestikust värsirida ei tohi üksteist tooniliselt kopeerida. Toonide ja riimi kasutamise reeglid on küllalt keerulised. Luulet, mis neid jälgib, hakati kutsuma uueaegseks või moodsaks luuleks – *jin-ti-shi* – vastandina vabamale „vanale luulele” – *gu-shi*. Niisiis jaotatakse Hiina „moodsas luules” silbid samuti prosoodiliste tunnuste järgi kaheks nagu paljudes Euroopa uutes ja vanades värsisüsteemides, kus jaotuse alus on silbi

³³ P. Nurmekund, Hiina vanimast luulest. Edasi, 21.02.1960.

³⁴ T. Kaalep, (Mao Tse-dungi üheksateist luuletust...). Looming, 1959, nr 9, lk 1392.

³⁵ J. Kaplinski, (Hiina luule vähegi korralik esitus...). Noorus, 1969, nr 5, lk 70.

³⁶ J. Kaplinski, Saateks. Rmt-s: Täiskuutaeva all, lk 10.

³⁷ Samas, lk 15.

pikkus ja/või rõhulisus, nagu eesti keeleski. Erinevalt nendest aga väldib Hiina „moodne luule” ühe silbivaheldusskeemi, ühe meetrumi üldistumist tervele luuletusele. See tähendaks Euroopa luules umbes seda, et kui ühes värsireas on trohheus, peab teises olema jamb või daktül või midagi muud. Euroopa luules nõuab reegel üldiselt, et üks värsirida kordaks prosoodiliselt teist, Hiinas vastupidi – üks värsirida peab teisest prosoodiliselt kindlasti erinevama.”³⁸

Tõlkijal jääb sellise luule puhul tõdeda: „Loomulikult ei saa Hiina kõnemeloodikat – toone – üheski Euroopa keeles edasi anda ja seda pole ka püütud teha. Niisama ei ole vist ükski tõlkija tõsiselt püüdnud säilitada originaali silbiarvu.”³⁹ [- - -] Ilmne on, et tõlkides tuleb silpide arvu suurendada, mida ka tehakse.”⁴⁰

Edasi tõlkija vaagib võimalikke põhimõtteid. Süllaabiline, enamasti riimita värss muidu tunduks „olevat perspektiivne lähenemine, sest tõlkevärsi rütmistamine jambiks, trohheuseks, daktüliks vms. teeb [- - -] just seda, mida Hiina „moodne luule” on püüdnud vältida. Shen Yue on reeglitanud rangemalt seaduspära, mida Prantsuse või Poola süllaabilise värsi kirjutajad või Eesti vanad rahvalaulikudki jälgivad intuiitiivselt: süllaabiline värss ei tohi muutuda monotoonseks tatarataks. Vahe Hiina originaali ja täielikult rütmistatud tõlke vahel on nagu vahe polürütmilise „Kalevala” ja monorütmilise Longfellow’ „Hiawatha” vahel. Arvan, et sellepärast ei ole Hiina värsi tõlkimine meie silbilis-rõhuliseks värsiks päris mõistlik tegu, vähemalt Eesti luules, kus ka süllaabiline traditsioon on olemas.”⁴¹

Samas Jaan Kaplinski aga „ei pea [silbilistki tõlget] sisulisel põhjusel kõige paremaks lahenduseks. Erinevad ju Hiina kultuur ja sedakaudu ka sõnade ja väljenduste semantika väga palju Euroopa ja Eesti kultuurist. Hiinlastele igapäevane asi on meile võõras või haruldane ja tema nimetus seetõttu pikem, [- - -] hiinlasele tavatum asi võib meile olla tavalisem ja vastavalt keelestatistika seadustele on ka teda väljendav sõna lühem. Targemini öeldes on Hiina ja Eesti semantika kaugel isomorfsest üksühesest vastavusest, mistõttu Hiina range värsi tõlkimine Eesti rangeks värsiks oleks liiga vägivaldne. [- - -] Olen pärast mitmeid katsetusi ja kõhklusi valinud kompromissi kahe koolkonna – meetrilise ja vabavärsilise tõlkimise vahel. [- - -] Hiina värsirea olen, võimalikult originaali tsesuuri arvestades, jaotanud kaheks värsireaks – loodetavasti on luuletuses niiviisi rohkem vaba ruumi ja vaikust [- - -]. Silpe ma loendanud ei ole, püüdes küll lakoonilisuse poole ja katsudes näiteks 5-silbilise värsi mahu-

³⁸ Samas, lk 10.

³⁹ Viimast Kaplinski „naljaviluks” akadeemik Vassili Aleksejevi venenduse eeskujul siiski teeb: „Kus säng. / seal kuu helk. / See on / kui härm maas. // Peatõst: / siis kaen kuud. / Pealang: / kus mu paik?” (samas, lk 15).

⁴⁰ Samas, lk 15.

⁴¹ Samas, lk 16.

tada kahte ritta nii, et esimeses oleks kaks, teises kolm täistähendusega sõna, semantilist üksust, mis siis ligilähedaselt vastavad Hiina kirjamärgile. Sedasi olen semantikat pidanud foneetikast olulisemaks ja usun, et nii on õige.”⁴²

See ei takistanud aga Jaan Kaplinski 2002. aastal Li Yu *cí*’sid eestindamast varasematest *shī*’dest teisiti, tutvustades *cí* žanri vormi ja valitud tõlkemeetodit: „Vormilt on *ci*-tekstid varieeruvamad kui *shi*-tekstid, nad peavad sobima teatava populaarse viisiga, mis määrab ridade pikkuse ja suuresti ka toonistruktuuri. Nagu *shi*-luule, on ka *ci*-luule põhiliselt riimitud, riimiskeem oli algselt siingi vabam. Hilisematel aegadel muutub *ci*-luule aina literatuursemaks ja keerulisemaks, eriti sestpeale, kui seda hakkavad harrastama nimekad literaadid nagu Su Dongpo, Ouyang-xiu ja teised. [- - -] Tõlkisin luuletused süllaabilisse värssi, jälgides silbiarvu värsireas, Hiina 4-silbilisele reale vastab minul 8-silbiline, 5-silbilisele 9-silbiline jne. Riime olen teadlikult vältinud, kuna mulle tundub eesti (nagu ka vene, saksa või inglise) riim olevat midagi väga teistsugust kui Hiina oma. Riimid mõjuksid siinsetes tekstides nagu vasktaldrikute lajatus narrimängu vahele.”⁴³ Seega on sel korral silbilisus semantika kõrvale tulnud või selle lausa välja vahetanud (praktikas oli see juhtunud juba 1995. aastal ilmunud Su Dong po eestindusteski, ainult veidi teistmoodi).

1989. aastal Tang’ide aja luule eestindusi avaldanud **Rein Raua** sõnul „[e]simene küsimus, mille iga hiina luule tõlkija peab enda jaoks ära lahendama, on värsimõõt. On täiesti selge, et hiina värssi silbiarvu ei ole Euroopa keeltes võimalik säilitada, ometi tundub mulle, et rütmil ja värssi pikkusel on kanda tähtis osa hiina luule mõjust. Esiteks on täpse silbiarvuga lühikeses reas teksti sisu ja lauseehitus enam kui mujal seotud värsiõpetuse piirangutega ning tihedas rütmis omandab iga kirjamärk intensiivsema tähenduse kui sidumata tekstis. Kujundite kaaluvahed on tabatavad juba ka 5- ja 7-silbilisi värse omavahel võrreldes. [- - -] Seetõttu olen proovinud luua sellist mõödustikku, kus silpide arv igas värsireas või -segmentis sõltuks kindlalt algteksti silbiarvust: n silbile reas vastaks $2n+2$, segmentis $2n+1$ silpi. Et hilisema aja „reglementeeritud” luule toonivastavuste ülekandmine meie rõhkudesse või völdettesse muudaks tõlke ülemäära kunstlikuks, siis olen ma püüdnud järgida ainult üht üldist põhimõtet – püüdu mitmekesisuse poole.”⁴⁴

Märt Läänemetsa 1996. aastal Li Bo eestindustega kaasas käinud eraldi artikkel jõuab samuti tõlkeküsimusteni: „Kõik hiina luule tõlkijad on seisnud probleemi ees, kuidas anda võimalikult adekvaatselt edasi nii luuletuse sisu kui ka vormi, ilma et üks või teine tõlkes liiga palju kannataks. [- - -] Lagoonili-.....

⁴² Samas, lk 16–17.

⁴³ J. Kaplinski, Kurva saatusega kuningas ja tema romansid. Looming, 2002, nr 5, lk 700–701.

⁴⁴ R. Raud, Saateks. Vikerkaar, 1989, nr 1, lk 35–36.

se vormi tõttu on hiina luule välist struktuuri lausa võimatu teistes keeltes edasi anda. [- - -] Paljud tõlkijad eelistavad tõlkida hiina luulet vabavärsis, [mis] võimaldab [- - -] edasi anda hiina värsside sisu ja sõnalist ülesehitust [- - -].⁴⁵ Vajaka jääb aga luuletuse rütmi ja „muusika“ tunnetusest. Ärgem unustagem, et *shi* oli algselt laulu ning iga laulu tekst sisaldas oma kindlat melodiat ja rütmi. Sama lugu on ju eesti regilaulu või setu leelodega. Neid ei saa lihtsalt ilma viisita deklameerida, samas võivad nad kirjapanduna, eriti võõramaalasele – näiteks hiinlasele –, ka vabavärsina paista. Tangi ajastu *shi* luule oli küll muistsest rahvalaulust üsna tugevasti kaugenenud, kuid generatiivne side nende vahel oli endiselt olemas. Ja seda tuleb minu arvates ka tõlkimisel silmas pidada, s.t püüda tõlkida peale luuletuse teksti ka rütmi, [- - -] arvestades muidugi juba oma keelt, [- - -] luulereegleid jne.”⁴⁶

Märt Läänemets kirjeldab oma Li Bo luuletõlgete vormi: „Järgnevast üheksast luuletusest kaheksa on kirjutatud regulaarses viie- või seitsmesilbilises värssimõõdus. Seepärast olen need tõlkinud samuti meetriliselt, ühesugust värssimõõtu ja rütmi järgides ning kasutades paarisriimi. Värsirea olen jaganud kaheks, markeerides nõnda ka originaali värssis esinevat kohustuslikku tsesuuri (viiesilbilises värssis teise, seitsmesilbilises neljanda silbi järel). [- - -] Viimane luuletus „Raske teekond Shu’sse“ on tõlgitud teises laadis, johtuvalt originaali eripärast. Selles üsna pikas romantilise ballaadi laadses luuletuses käib Li Bo värsiga eriti vabalt ümber [- - -]. Olen tõlkinud selle luuletuse eepilisemas laadis, jagades värsirea kaheksa- ja seitsmesilbilisteks lõikudeks. Järgides originaali olen aeg-ajalt sisse toonud ühesuguse värssimõõdu ja riimiga tsükleid.”⁴⁷

Tõlkijate arvamused avalduste põgusa ülevaate lõpetuseks osundatagu **Rein Raua** viimatist seisukohavõttu, mis range vormi tõlkimist tähtsustab: „Inglisekeelses maailmas on [- - -] juurdunud komme tõlkida hiinakeelset luulet reguleerimata vabavärsiks: koloniaalametnikud, kes esimestena vanade meistrite teoste kallal oma kätt proovisid, ei olnud ilmselt luuletajatena kuigi tugevad, hilisemad tõlkijad on lähtunud traditsioonist ja ka hirmust, et püüded vormi edasi anda võiksid muuta tulemuse liiga sarnaseks koduste klassikutega. Mingil määral võib seda vabandada ka asjaoluga, et päris täpselt ei saa hiina luule vormi ju keele ehituse eripära tõttu niikuinii edasi anda. Inglise keelest on komme avaldada hiina luulet vaid realuses tõlkes levinud mujalegi[, samas tuleks ju] sel juhul tõlkida reguleerimata vabavärsiks ka kreeka heksameetrid, itaalia sonetid ja eelmise sajandivahetuse prantslaste keelemängud. Hiina luule on enamasti palju rangemalt reguleeritud kui kõik mainitud luulekultuurid

⁴⁵ Palun vabandust, et osunduste väljanõppimise tõttu „edasi andmine“ mantrana korduma sattus!

⁴⁶ M. Läänemets, Li Bo tõlgitavus ja tõlgitamatus. Akadeemia, 1996, nr 2, lk 309–310.

⁴⁷ Samas, lk 311.

ja pole mingit põhjust jätta just hiina vormiküllane ja range poeetiline süsteem kui tarbetu vahendamata.”⁴⁸

Välja kooruvad hiina luule eestindajate ühised korduma kippuvad mured. Nagu ühest suust kostab tõdemus, et hiina luule vormi on lausa võimatu eesti keeles säilitada ja edasi anda. Peamisteks põhjusteks on klassikalise keele ületamatu lakoonilisus ja luules rakendatav meloodiline element, toonivastavused. Samas pakub võimatu ülesande kallal pusimine ilmselt rõõmu ja rahuldust ning tähelepanдав on see, et välja pakutavad tõlkeviisid on väga mitmekesised ja tõlkijaiti täiesti erinevad – omavahel vaidlevadki.

*

Hiina värsside esimene ilmunud eestindus pärineb A. H. Tammsaare teosest „Hiina ja hiinlane”.⁴⁹ Värsid näitlikustavad Qing’ide keisri Kang Hsi [= Kāng-xī, 1654–1722] sallivat suhtumist ristiususse, nii et ta lausa „kinkis kiriku heaks tuhat untsi hõbedat ja kirjutas kiriku sambale kinnitamiseks järgmised read:

Kõigi asjade tõsine algus.

Ta on lõpmatu hea
Ja lõpmatu õiglane
Tema valgustab ja toetab
Ning korraldab kõik asjad
Suurima autoriteediga
Ja kõrgeima õiglusega.
Temal pole algust
Ja tal ei tule lõppu.
Tema tootis kõik asjad
Alguste algusest saadik.
Tema on see, kes neid juhib,
Tema on nende tõsine isand.”⁵⁰

A. H. Tammsaare kaudtõlge on vabavärsiline.

⁴⁸ R. Raud, Saateks. Rmt-s: Ikkyū Sōjun, Hullunud pilv. Tlk Rein Raud. Tallinn, 2010, lk 24–25.

⁴⁹ Nii on uhke alustuseks kuulutada ja vähemalt seni, kuni mõnda varasemat tõlget teada ei ole, on see väide õige.

⁵⁰ Kang Hsi, Kõigi asjade tõsine algus. Rmt-s: A. H. Tammsaare. Hiina ja hiinlane. Tartu, 1938, lk 66. Algupäränd: „無始無終，先作形聲真主宰；宣仁宣義，聿照濟拯大權衡。” (康熙帝, „萬有真源”). A. H. Tammsaare kasutatud ingliskeelne tõlge: „He is infinitely good and is infinitely just, he illumines, he supports, he regulates all things with supreme authority and with a sovereign justice. He has no beginning and no end. It is he who rules and is the true master” (K’ang Hsi, „To the true principal of all things”), allikas (ja kaks rida) teadmata. Tõlkes on esimene ja tagumine pool kohad vahetanud; tõlke 12-realine jaotus on saadud alapärändi värsiosade (4+(4+3)+4+(4+3)) topeldamise teel.

Esialgu trükis üksnes kaudtõlkeid ilmuski. Sellised olid olud. Maapõhja tuleb needa Nõukogude Liidu võimu alla langemist 1940. aastal – ning taevani tänada tuleb 1949. aastal sündinud Hiina Rahvavabariiki ja järgnenud rahvaste sõprust! Seda sõprust jagus järsu lõpuni 1963. aastal ning ta löi soodsa pinnase Hiina kirjanduse eestindustelegi, seda nii luule kui ka proosa vallas.⁵¹ Kaudtõlgete vahekeeleks oli enamasti vene keel.⁵² Stalini eluajal luulevallas midagi mainimisväärsset ei ilmunud – kuid ajaloolise tõe huvides mainitagu ikkagi.

Esimeseks varblaseks oli 1951. aastal ajakirjas Pioneer avaldatud 20. sajandi ühe olulisema Hiina kirjaniku (ja ühiskonnategelase) Go Mo-žo [= Guō Mòruò, 1892–1978] sõnadega „Hiina pioneeride laul”.⁵³ Tõlkija nime ei ole märgitud, oletatavasti pärineb eestindus ajakirja toimetuse liikmelt Vladimir Beekmanilt vene tõlke najal. Eestindus on hiina algupärandiga võrreldes sisult väga vaba, kuid laulu keerukat meetrumit järgib väga täpselt, samuti on kasutusel riimid (nt „taifuun” – „Mao Tse-dung”, riimiskeem küll hiina omast erineb), hiina algupärandi kolm salmi on eestinduses vormistatud kuuenä. Kummaliseks eripäraks on see, et esimehe nime tuleb laulda neljasilbilisena (Ma o Tse-dung, — U U —). Samamõõdulise tõlkena on see isegi tähelepanuväärne näide, arvestades, et hiina luule eestinduste hulgas neid muidu ei leia. Saavutuse väärtust kahandab see, et algupärand on tänapäeva mitmesilbiliste sõnadega hiina keeles, mitte valdavalt ühesilbilistega klassikalises kirjakeeles.

Teiseks varblaseks sai Sirbis ja Vasaras samal aastal H[ardi] Tiiduse tõlkes ilmunud He Tšung-hu „Lenda, lenda, mu laul...”.⁵⁴ Eestindus toetub selgelt Bronislav Kežuni vene tõlkele,⁵⁵ järgides viimase meetrumit (silbilis-rõhuline nelikanapest, U U — U U — U U — U U —) ja riimiskeemi (*abab*).

Go Mo-žo luulest ilmub 1953. aastal Loomingus viis suurepäraselt peamiselt 1920. aastatel (ühe erandiga) kirjutatud pala V[ladimir] Beekmani tõlkes.⁵⁶

⁵¹ Sealjuures tasub meenutada, et hiina suured romaanidki otse kubisevad sisse pikitud värsivormis lausungitest: Lo Guan-tžung, Kolmevalitsus. I kd ja II kd. Värsid (vene keelest) tlk R[aid] Paavel. Tallinn, 1959. Kuldlootos. Seiklusrikas lugu Hsi Menist ja tema kuuest naisest. I kd ja II kd. (Saksa keelest) tlk Leo Metsar. Tallinn, 1994 ja 1995. Mõlemas on kaudtõlkelised värsid mitmesuguse vormiga, meetrilised-riimilised. Samas ei ole need proosateosed ainsad. Mahu piiratuse tõttu jääb see teema siin suures osas puudutamata.

⁵² Kuigi näiteks juba Aira Kaalu „Pilgus tänapäeva Hiinasse” (Tallinn, 1961) leidub inglise keelegi vahendusel sündinud Mao Tse-dung’i luule tõlkeid: „Liupani mägi”, „Hr. Liu Ja-tse’le”, „Lumi” (tagumine salm) ja „Kunlun” (lk 101, 183, 184 ja 187). Kaudtõlke eeskujuga allikas: Mao Tse-tung, Kunlun, Mount Liupan, Snow, To Mr. Liu Ya-tzu. Tlk Andrew Boyd. Rmt-s: Mao Tse-tung, Nineteen Poems. Peking, 1958, lk 20, 21, 22, 24.

⁵³ Go Mo-Žo, Hiina pioneeride laul. Pioneer, 1951, nr 1, lk 14 (noot tagakaanel).

⁵⁴ He Tšung-hu, Lenda, lenda, mu laul... Sirp ja Vasar, 29.09.1951.

⁵⁵ Хэ Чжун-ху, Лети, моя песня... Tlk Bronislav Kežun. Звезда, 1951, nr 2, lk 111.

⁵⁶ Go Mo-žo, Šanghai hommik, Sõbrad vaevlevad kongides, Laulud ja naer rikaste aias, Kannatuste kobarad, Kurja püramiid. Looming, 1953, nr 9, lk 1096–1099.

Algupärandid on kõik vabavärsilised ning kolmel puhul järgivad sama joont Beekmanile ilmselt eeskujuks olnud Aleksandr Gitovitši vene tõlked⁵⁷ ja nende eestindusedki. Samas „Kannatuse kobarad“ on venenduses-eestinduses silbilis-rõhulise viisikjambi mõõdu võtnud (otsekui võiks tegu olla *wǔyán shī* tõlkega), näiteks teine salm:

On sõnniku sees ussid roosi all,
poeet ei tohi peibutada ennast,
et lõhna tundes ühe sõõrmega
ta käega teise kinni pigistaks.⁵⁸

Ning „Laulud ja naer rikaste aias“ on rõhulistes värssides (heteromeetriliselt paaritud nelja- ja paaris värsid kolmerõhulised; otsekui võiks tegu olla *qīyán shī* tõlkega), näiteks kolmas salm:

Loodus, vaid rikkaid meelitad sa,
nii häbitu oled kui teener!
Ma armastasin nii väga su ilu,
kuid teda ma vihkan nüüd.⁵⁹

Järgmisel aastal Stalinlikus Nooruses ilmunud Go Mo-žo „Oktoobrimõtted“⁶⁰ on isomeetiline. Luuletus koosneb neljast osast, igas neli värssi (mis on kokku kaheksaks reaks murtud), mõõdult silbilis-rõhulised viisikjambid ning *aa*xa-rii-miskeemiga, jättes jällegi (küllap petlikult) vanade heade *wǔyán juéjù*'de mulje. Eestindus järgib vormilt täpselt Aleksandr Gitovitši vene tõlget.⁶¹

.....
⁵⁷ Го Мо-жо, Шанхайское утро, Друзья томятся в застенках, Гроздья страданий, Песни и смех в саду богачей, Пирамида зла. Тlk Aleksandr Gitovitš. Rmt-s: Го Мо-жо. Избранное. Москва, 1953, lk 50, 52, 53, 54 ja 72–73.

⁵⁸ Algupärandid: „娟妍的蔷薇花下/施肥的糞中蛆涌——/詩人啣，別再右鼻吮吸芬芳，/左手蒙住你左邊的鼻孔。“ (郭沫若, „愴惱的葡萄“). A. Gitovitši venenduses: „Под розой ползают в навозе черви, / Поэт не должен тешится обманом: / Чтоб аромат вдыхать ноздрею правой, / А левую — зажать рукою левой.“ (Го Мо-жо, „Гроздья страданий“).

⁵⁹ Algupärandid: „你厚顏無恥的自然啣，/你只是在諂媚富豪! /我從前對於你的贊美，/我如今要一筆勾消。“ (郭沫若, „歌笑在富兒們的園里“). A. Gitovitši tõlkes: „Природа, бесстыдная, как лакей, / Ты служишь и льстишь богатым! / Я так любил твою красоту, / Теперь я ее ненавижу.“ (Го Мо-жо, „Песни и смех в саду богачей“).

⁶⁰ Go Mo-žo, Oktoobrimõtted. Stalinlik Noorus, 1954, nr 10, lk 22.

⁶¹ Го Мо-жо, Октябрьские впечатления. Тlk Aleksandr Gitovitš. Rmt-s: Го Мо-жо. Избранное. Москва, 1953, lk 79–80. Tegu on luuletaja Moskva-külaskäigu aineline õõnsalt kõmiseva palaga, mis Guō Mòruò põhilistes kogumikkudes ei sisaldu, nii et algupärandid ei saa võrrelda.

Stalinile õnneks pikemat iga ei antud ning saabuv sula tõi muutuse hiina luule eestinduste ilmumisega. Tuleb minna ajas veidi tagasi ja välja koorub hiina luule eestindamise teistsugune, ajalasa sündimata jäänud algus. Esimesteks põhjalikult hiina keelt õppinud ja hiina keelest tõlkinud eestlasteks olid Pent Nurmekund ja Leo Leesment. Mõlemal mehel oli tegemist hiina luulegagi – esimesel rohkem, teisel vähem.

1935. aastal asutati Leo Leesmendi eestvõttel Tartu ülikoolis Akadeemiline Orientaalselts. 1940. aastal pidas Pent Nurmekund seltsis ettekande Tang'ide aja luulest.⁶² Vahepeal väntsutati Eestit Stalini ja Hitleri rüpes. Stalini surma järel veidi vabamaks muutunud oludes 1954/1955. õppeaastal Tartu Riiklikus Ülikoolis fakultatiivse ainena hiina keele loenguid pidama hakanud **Pent Nurmekund** osales 1955. aastal üleülikoolilise kirjandusliku omaloomingu võistlusel luuletõlgete alal, pälvides kolmanda auhinna „11 luuletuse tõlkimise eest hiina keelest eesti keelde”,⁶³ 1956. aasta võistlusel aga kolmanda auhinna „rea hiina luuletaja Li Po luuletuste tõlgete eest”.⁶⁴ Samuti pidas ta 1956. aastal Tartu ülikoolis Tang'ide-aegse hiina luule teemal loengu ning samal teemal loengusarja tollal asutatud orientalistikakabinetis (lisaks tõlkisid ringi liikmed ise otse hiina keelest luulet).⁶⁵ Oletada võib, et luuletõlkevõistlustel osalenud tööd, otse hiina keelest eestindamise kõige esimesed pääsukesed, Tang'ide aja luule tõlked olid osalt valminud juba hulk aega varem, näiteks orientaaletsli tegevuse päevil.⁶⁶ Luuletõlkevõistlustel osalenud töödest on ainult osa ajakirjanduses avaldatud.

Pent Nurmekunna tõlked on võrdvärsilised (hiina algupärandi värsile vastab eestinduseski üks värss) ja silbilis-rõhulised, eelistades (ühe erandiga) vaba mitmemõõdulisust ja kahendmõõtusid (värsirõhud vahelduvad ühesilbilise intervalliga), riime enamasti ei kasutata. Seega on Pent Nurmekunna tõlgetes luuletuste meetrilisus üldiselt märgistatud, kuid mitmesuguseid mõõtusid omavahel eristamata. Näiteks ühe algupäraselt seitsmetise vanas stiilis luuletuse (*qīyán gǔshī*) tõlge:

⁶² П. Нурмекунд, Китаеведение в Тартуском университете. Rmt-s: Труды ориенталистики алал / Oriental studies / Труды по востоковедению, II₂. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised / Ученые записки Тартуского государственного университета / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis, vihik 313. Tartu, 1973, lk 488.

⁶³ H. Kään, Selgusid parimad autorid. Tartu Riiklik Ülikool, 03.06.1955.

⁶⁴ H. Kään, Selgusid luuletõlgete ja proosavõistluse tulemused. Tartu Riiklik Ülikool, 11.05.1956.

⁶⁵ П. Нурмекунд, Китаеведение..., lk 490.

⁶⁶ Akadeemilise Orientaaletsli asutamise ja tegevusega seotud materjalid (1935–1944) on praegu Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjakogus remondi ajaks kokku pakitud. Vahest võiks sealt selgelt saada.

Nantsingi baari mälestus Li Po

Tuul puhub pajuõitele ning lõhnast täitunud on baar.
U baarineiud, pigistades veini, seda maitsma ahvatlevad külalist.
Nantsingi noorus tulnud on mind jätma hüvasti.
Mu kaheldes, kas lahkuda või ei, kõik kummutavad peekri.
Teid, sõbrad, palun, küsige kord itta suunduva vee voolult:
Mispoolest erineb ta igatsusest – kumb lühem neist, kumb pikem?⁶⁷

Siinsed värsid algavad rõhutu silbiga, seega vormiliselt on tegu jambidega, mõõdult kõikudes seitsmiku ja üheteistkümniku vahel. Pent Nurmekunnale tüüpiliselt on viimases värsis üks longatus – rütmihälve sõnades „kumb lühem“ (vabalt võiks olla näiteks „kumb on lühem“). Võrdluseks mainitagu, et ta hiina viietiste luuletuste eestindustes kõigub värsimõõt viisikute ja seitsmikute vahel (ühel juhul kaheksikuni ulatudes). Viietiste ja seitsmetiste luuletuste tõlked on seega erineva pikkusega, aga seda mitte vormi suhtes taotluslikult. Värsside pikkuse on tinginud sisu mahukus.

Lisaks on aga Pent Nurmekunnal üks korrastatud mõõtudega tõlge, algupärandiks viietine vanas stiilis luuletus (*wǔyán gǔshī*):

Kuupaistel üksinda juues Li Po

Lillede keskel on kannutäis veini;
Sellest kaaslaste puududes üksinda joon.
Karikat tõstes kuud hiilgavat kutsun,
Oma varjule kummardan – kolm meid nüüd on.
Kuu aga kuidagi juua ei mõista.
Vari üksnes mu kehale järgneda võib.
Olgugi kaaslasteks kuu mul ja vari –
Lõbu maitsmiseks kohaseim kevade näib.
Sellal kui laulan, kuu sihitult luusib;
Minu tantsides vari see laguneb koost.
Varase tunnini ühte me jääme;
Kui on saabunud joovastus, lahkume vast.
Seotuna igavest' kiretul rännul,
Kauge kohtumise määrame linnutee ra'al.⁶⁸

⁶⁷ Li Po, Nantsingi baari mälestus. Tlk Pent Nurmekund. Edasi, 10.04.1957.

„U – muistse vürstkonna nimetus“ (P. N. märkus). Algupärand: „風吹柳花滿店香，吳姬壓酒喚客嘗。金陵子弟來相送，欲行不行各盡觴。請君試問東流水，別意與之誰短長。“ (李白, „金陵酒肆留別“). Riimid 1., 2., 4. ja 6. värsi lõpul.

Siin vahelduvad ülevärsiti kolmendamõõdud (rõhud kahesilbilise intervalliga) – paarisvärsside esimese värsi mõõduks on nelikdaktül (—UU—UU—UU—U) ja teisel värsil nelikanapest (UU—UU—UU—UU—). Kirjapildis on paarisvärssid rühmitatud – teine värs algab alati taandega. Päril puhtaid riime ei ole, kuid lõdvalt kajavad kokku 1. ja 2. paarisvärss („joon” ja „on”), 3. ja 4. paarisvärss („võib” ja „näib”) ning 5. ja 6. paarisvärss („koost” ja „vast”) – hiinapäraselt ühe silbiga, sealjuures pearõhulisega. Viimases värsis ei taha meetrumisse mahtuda sõna „kohtumise”.

Vanas stiilis luulele igati kohaselt siin algupärandid toonireegleid ei järgita, kuid huvitaval kombel meenutab Pent Nurmekunna ülevärsiti daktüülist ja anapestilist meetrumit vaheldav meetod mõneti hiina reeglistatud luules kohustuslikku toonimustrite vastandamist.

Leo Leesmendi üheks märgiliseks teeneks on teadupärast esimese otse hiina keelest eestindatud proosateose, 1959. aastal Loomingu Raamatukogus ilmunud Ming’ide aja (1368–1644) tundmatu autori jutustuse „Ölimüüja ja Lillehaldjas”⁶⁹ avaldamine.⁷⁰ Samas sisaldab seegi tihedalt sinna-tänna vahele pikitud värsivormis tõeterasid (need on mitmesugust algupära, vanasõnadest luuletusteni). Leo Leesment on need eestindanud vabavärsilistena (kuigi vahel juhuslikult omandavad mingi mõõdugi), näiteks:

Kui õnn pöörab selja, siis kaotab ka kuld oma läike,
kui õnn naeratab, siis hiilgab raudki heledasti.⁷¹

või

⁶⁸ Li Po, Kuupaistel üksinda juues. Tlk Pent Nurmekund. Edasi, 10.04.1957. Algupärandid: „花間一壺酒，獨酌無相親。舉杯邀明月，對影成三人。月既不解飲，影徒隨我身。暫伴月將影，行樂須及春。我歌月徘徊，我舞影零亂。醒時同交歡，醉後各分散。永結無情遊，相期邈雲漢。” (李白, „月下獨酌四首 其一”). Neljal esimesel paarisvärssil on üks riim, kolmel viimasel teine. Sama luuletuse teisi tõlkeid: Li Po, Juues üksinda kuuvalgel. (Inglise k) tlk John O Farwick. Tulimuld, 1990, nr 1, lk 19 (kaudtõlke eeskujuga allikas: Li Po, Drinking Alone Beneath the Moon, Two Selections, [1]. Tlk Irving Yucheng Lo. Rmt-s: Sunflower Splendor. Three Thousand Years of Chinese Poetry. Bloomington ja Indianapolis, 1975, lk 109). Li Bo, Üksipäini kuuvalgel purjutades. Tlk Märt Läänemets. Akadeemia, 1996, nr 2, lk 314–315 (ning Muistne kirjandus. Õpik keskkoolile. Tallinn, 1997, lk 150–151).

⁶⁹ Ölimüüja ja Lillehaldjas. Tundmatu autori teos XIV sajandist. Loomingu Raamatukogu, 1959, nr 37.

⁷⁰ Taustaks vt M. Läänemets, Leo Leesmendi panus Eesti orientalistikasse. Rmt-s: Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2002. Tartu, 2004, lk 94–95.

⁷¹ Ölimüüja ja Lillehaldjas, lk 6. Algupärandid: „運退黃金失色，時來鐵也生光。” (teosest: „賣油郎獨占花魁”).

Kergem on muretseda kallist aaret
kui leida inimest, kes väärrib armastust.⁷²

või

Parem olla rahu ajal koer
kui inimene sõja ajal.⁷³

Esimene näide võib kõlada silbilis-rõhuliste (viisikamfibrahh ja seitsmiktrohheus),
teine näide rõhuliste (nelikliugurid) või silbilis-rõhuliste (viisik- ja kuuikjamb)
ning kolmas näide silbilis-rõhuliste (viisiktrohheus ja nelikjamb) värssidena.

Teistpidine on olnud 1958. aastal **Kalju Kanguri** tõlkes Go Mo-žo algupä-
raselt vabavärsilise riimideta luuletuse „Kaamel” saatus – venekeelse tõlke⁷⁴
vahendusel on see võtnud läbivalt silbilis-rõhulise nelikjambi vormi ja iga teise
värsi lõpule riimid. Ju juhib tõkeluule vormivalikutki *yang’i* ja *yin’i* igavene
tasakaalutaotlus. Esimene salm:

Oi, kõrbelaev! Sa pimedas
kui elav mägi liigutad.
Pea püsti, puruväsinuid
öö läbi turjal kiigutad.
Meid valgusele vastu viid,
kus koidutuled kiirgavad.⁷⁵

Tiiu Kaalep on oma panuse Hiina luule eestindamisse andnud Mao Tse-dung’i
[= Máo Zédōng, 1893–1976] luule väga vorminõudlike tõlgetega. 1959. aastal
Loomingus Ain Kaalepiga kahasse ilmutatud valikus sisaldub muu hulgas üks
algupärandis seitsmetine reeglistatud luuletus (*qīyán lùshī*):

Suur sõjaretk Mao Tse-dung

Ei ole hirmu Punasel Armeel,

⁷² Samas, lk 16. Algupärandis: „易求無價寶，難得有情郎。”

⁷³ Samas, lk 7. Algupärandis: „寧為太平犬，莫作亂離人！”

⁷⁴ Го Мо-жо, Верблюды. Тlk Sergei Severtsev. Rmt-s: Го Мо-жо. Сочинения в трех томах. Том первый. Стихи. Москва, 1958, lk 424–425.

⁷⁵ Go Mo-žo, Kaamel. Тlk K[alju] Kangur. Edasi, 20.04.1958. Hiina algupärandis:
„駱駝，你沙漠的船，/你，有生命的山！/在黑暗中，/你昂頭天外，/導引着旅行者/
走向黎明的地平綫。” (teosest: 郭沫若, „駱駝”). S. Severtsevi venenduses: „Корабль
пустыни! В темноте / Ты как живучая гора, / Высоко голову подняв, / Всю ночь
шагаешь до утра, / Усталых путников ведя / К огням рассветного костра”
(Го Мо-жо, „Верблюды”).

et tuhat jõge on ja mäge eel.
 Vaid kihelmekesed pilvekeel
 on harjad viiekesi tema teel.
 Kuum kalju allub, pilved Tinsa veel
 ja Thatu silla raudsed ketid veel.
 Mingšanis käidud tuhat lumist liid;
 me naeratustes särab rõõmus meel.⁷⁶

Tõlge on võrdvärsiline, ainult värsilahkused ei arvestata. Eestindus koosneb silbilis-rõhulistest viisikjambidest. Riimide osas on algupärand üle trumbatud (kolmanda ja viienda värsi lõpul), sealjuures on tegu läbivalt meesriimidega, mõjumaks hiinalikult. Algupärandi seitsesilbikule tõlkes vastava viisiku 10 silpi ilmutavad pealtnäha eestinduse erakordset tihedust, teisalt on tõlge kohati üsna vaba.

Põhiliselt on Tiiu Kaalep aga Mao Tse-dung'ilt eestindanud *cí* sid. 1960. aastast pärineb selline:

Tsinkanšan Mao Tse-dung

Mäe jalamil nägime vaenlase väge,
 mäe harjadelt kuulsime trumme ja sarvi.
 Meid tohutu taagana vaotas valge armee,
 ent rahuga paigale seisma me jääme.

Me ammu oli olime kindlustand ennast,
 meil üks oli tahe, mis tugevam müürist.
 Lõi kõmama siis Vanjantjenis suurtükikõu
 ja teatati: vaenlane taanduski eile.⁷⁷

⁷⁶ Mao Tse-dung, Suur sõjaretk. Tlk T[iiu] Kaalep, A[in] Kaalep. Looming, 1959, nr 9, lk 1390. Algupärand: „紅軍不怕遠征難，萬水千山只等閒。五嶺逶迤騰細浪，烏蒙磅礴走泥丸。金沙水拍雲崖暖，大渡橋橫鐵索寒。更喜岷山千里雪，三軍過後盡開顏。” (毛澤東, „長征”)。Silbitoonid on tänapäevase häälduse järgi – *pütōnghuà* neljast toonist 1. ja 2. arvestatakse tasasteks ning 3. ja 4. kaldusteks, tooniskeem: 平平仄仄仄平平，/ 仄仄平平仄仄平。/ 仄仄平平仄仄仄，/ 平平仄 (仄) 仄平平。/ 平平仄 (仄) 平平仄，/ 仄仄平平仄仄平。/ 仄仄平平仄仄仄，/ 平平仄仄仄平平。(ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, neljandates värsipositsioonides erandeid pigem ei lubata); sama riim 1., 2., 4., 6. ja 8. värsi lõpul. Sama luuletuse teisi tõlkeid: Mao Zedong, Suur Looderetak. (Inglise k) tlk Jana Linnart. Rmt-s: Mao Zedongi tarkuseraamat. [Tallinn], 2003, lk 276 (kaudtõlke eeskujuga algallikas: Mao Tsetung, The Long March. Rmt-s: Mao Tsetung, Poems. Tlk [Yè Jūnjiàn, Qián Zhōngshū jt]. Peking, 1976, lk 19).

⁷⁷ Mao Tse-dung, Tsinkanšan. Tlk T[iiu] Kaalep. Edasi, 21.02.1960. Algupärand: „山下旌旗在望，山頭鼓角相聞。敵軍圍困萬千重，我自巋然不動。早已森嚴壁壘，更加衆志成城。黃洋界上炮聲隆，報道敵軍宵遁。” (毛澤東, „西江月·井岡山”)。Tooniskeem:

Cí del ei tarvitse värsid mitte alati väga erineva pikkusega olla ning siinne ongi üks neid. Algupärandil on kummagi stroofi 1., 2. ja 4. värss 6-silbilised (jaotusega 2+2+2) ning 3. värss 7-silbliline (4+3) – seega võib mõelda, et kogu erinevus seisneb ainult 3. värsi viimases silbis. Eestinduses on see jõnksatus säilitatud. Nimelt koosneb tõlge peaaegu läbivalt silbilis-rõhulistest nelikamfibrahhidest (U—U U—U U—U U—U), ainult salmide kolmanda värsi viimase amfibrahhi (U—U) asemel on koriamb (—U U—). Huvitav on see, et hiina värsi kuus- ja seitsesilbikute edastamisel saab eestindus hakkama nelikmõõduga, teisalt on see kahesilbilise intervalliga (ühe mainitud erandiga), nii et hiina 6 silbile vastab 12 eesti silpi ning hiina 7 silbile eesti 13 silpi (suhe seega üldiselt 1 : 2). „Tsinkanšan“ on loodud „Sitsjangjüe“ viisile, mis näeb ette riime kummagi salmi 2., 3. ja 4. värsi lõpul, kuid Mao Tse-dung'il on puhtad riimid ainult 3., 4. ja 7. värsi lõpul. Ilmselt seetõttu ei ole tõlkijagi siin riime tähtsaks pidanud.

Tu Fu tihedad värsid on, jällegi Aleksandr Gitovitši venenduste najal,⁷⁸ väga õhulise kuue saanud **Ants(?) Viirese** 1959. aastal ilmunud eestindustes (need on jäänud ta ainsateks). Üks algupärandis *qīyán lǜshī* on selline:

Bodi kindlus Tu Fu

Kivist kindlus

hiiglakõrge näib:

värvatest

pilvi välja käib.

Võimuka ja sünge

müüri all

valab raskeid vihm

pahinal.

Sügavikus

kallast vastu lööb

[(仄)]仄[平]平[仄]仄, / [平]平[仄]仄平平。/[平]平[(仄)]仄仄平平, / [(仄)]仄[平]平[仄]仄。// [(仄)]仄[平]平[仄]仄, / [(平)]平[仄]仄平平。/[平]平[仄]仄仄平平, / [(仄)]仄[平]平[(仄)]仄。(nurksulgudes erandit lubavad positsioonid, ümarsulgudes põhireeglist tegelikult lahknevad toonid); viisi reeglipärane riimiskeem oleks *хааа хааа* (seega on riimid tooniülesed).

⁷⁸ Ду Фу, Записал свои мысли во время путешествия ночью, Крепость Боди. Тlk Aleksandr Gitovitš. Rmt-s: Ду Фу, Стихи. Москва, 1955, lk 159–160, 166–167.

mässav, ruttav jõgi

keset ööd,

paistab üle

puude padriku

kahvatu

ja vaevu nähtav kuu.

Töö siin ainult piinab

hobuseid –

koju tagasi

siit kisub neid.

Aga vaevalt

sada maja meil

järel tuhandeist

on sõjateil.

Vaestelt naistelt

muret töö ei vii –

maksud viimse söövad

nagunii.

Igas väikses majas

voolavad

kibedasti

lese pisarad.⁷⁹

⁷⁹ Tu Fu, Bodi kindlus. Tlk A[nts(?)] Viires. Edasi, 27.09.1959. Algupäränd: „白帝城中雲出門，白帝城下雨翻盆。高江急峽雷霆鬥，翠木蒼藤日月昏。戎馬不如歸馬逸，千家今有百家存。哀哀寡婦誅求盡，慟哭秋原何處村？”(杜甫, „白帝”)。Tooniskeem: 仄仄平平(仄)仄平，/(平)(平)(仄)仄仄平平。/平平仄仄平平仄，/仄仄平平仄仄平。/(仄)仄(平)平平仄仄，/平平(仄)仄仄平平。/平平仄仄平平仄，/仄仄平平(仄)仄平。(ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, teine värss eksib julgelt reegli vastu – 1. ja 2. värsi samades positsioonides on sama kolmesilbiline sõna „白帝城 / * bæk tei dziɛŋ / ” ‘Bodi kindlus’, mis on juba leksikaliselt-semantiliselt ootamatu lüke ja muidugi ei saa ta kummaski värsis vastandlike toonidega olla); sama riim 1., 2.,

Eestindus jälgendab täpselt venenduse silbilis-rõhulist meetrumit – värsimõõduks on viisiktrohheus, algupärandi iga värss on tõlkes värsilahu kohast kaheks värsiks poolitatud, mis on omakorda kaheks reaks murtud, sealjuures on reavahetused värsiti veidi erinevates kohtades; algupärandi värsi seitsmele silbile vastab tõlkes 18 silpi. Riime on hiina algupärandist tihedamaltki – iga värsi lõpul paarisriimidena, meetriliselt on nad eranditult meesriimid, kuigi kaasrõhul põhinevad. Hiina algupärandi struktuur on täiesti ümber tehtud.

Jaan Kaplinski on olnud Eesti kõige pikaajalisem hiina luule tõlkija ning ta eestindatud teoste valik on mitmekesine, ulatudes muistsetest „Laulude raamatu“ *shī*’dest Song’ide aja *cī*’deni välja. Seetõttu on loomulik, et tõlkemethodid on aja jooksul vaheldunud ja eri žanrite iseärasustega parimat sobivust taotlenud. Esmalt tõi Jaan Kaplinski sisse *põhimõttelise* vabavärsimeetodi.⁸⁰ Ta teeb otsa lahti 1969. aastal Hiina luuleloo tunnustatuima vormimeistri Tu Fu kahe *qīyán lùshī* eestindustes.⁸¹ Hiina algupärandi ühele värsile vastab tõlkes üks rida, muus osas vormi ei matkita – ei ole täheldada isegi prosoodiaväliste üksuste, näiteks ühe rea sisusõnade hulga vms korrastamist. Hiljem, 1985. aastal ilmunud mahuka Li Bo ja Du Fu tõlkevaliku⁸² saatesõnas mainib tõlkija katsumat „5-silbilise värsi mahutada kahte ritta nii, et esimeses oleks kaks, teises kolm täistähendusega sõna, semantilist üksust, mis siis ligilähedaselt vastavad Hiina kirjamärgile“. Selline lähenemine annab tõlkijale üsna vabad käed, sealjuures on rõhuasetus *püüdmisel* ja *katsumisel*, mis lubavad igal hetkel erandeid teha. Seda ongi tõlgetes näha. Meetriliselt on tegu muidugi vabavärssidega, aga samas on lugedes ikkagi tunda mingit vormi pingsust – nii et taotlus on õnnestunud. Näiteks üks Du Fu kuulsamaid luuletusi, algupärandis rangelt *wǔyán lùshī* vormi tooni-, riimi- ja rööpsusreegleid järgiv:

.....
 4., 6. ja 8. värsi lõpul. A. Gitovitsi venenduses: „Каменная крепость / Высока: // Из ворот / Выходят облака. // Под угрюмой / Крепостью Боди // Хлещут, словно из ведра, / Дожди. // А внизу, / Стуча о берега, // Бурная / Проносится река, // И за чащей леса / Чуть видна // Бледная, / Неясная луна. // Коня тут / Работать не хотят – // Им домой / Вернуться бы назад. // Но из тысячи домов / У нас, // Может, сто / Еще стоят сейчас. // Бедных женщин / Не утешит труд – // Все равно / Налоги с них дерут. // И в любом / Из маленьких домов // Льются слезы / Безутешных вдов.“ (Ду Фу, „Крепость Боди“).

⁸⁰ Eeldades, et nt A. H. Tammsaare juhusliku tekstinäite või Leo Leesmendi „Õlimüüja ja Lillehaldja“ proosa vahele pikitud värsskõne luulemõõduta tõlkimisel ei olnud vabavärsi valik põhimõtteline otsus, on Jaan Kaplinski valik toonasel taustal eriline.

⁸¹ Tu Fu, Tsüklist „Kaheksa sügisluuletust“, 8; Päeval pärast külma toidu aega paadis kirjutatud. Tlk Jaan Kaplinski. Noorus, 1969, nr 5, lk 69. Samadest luuletustest on hiljem ilmunud teistsugusedki tõlked: Du Fu, Kaheksa sügisluuletust, VIII; Teisel külma toidu päeval kirjutatud. Tlk Jaan Kaplinski. Rmt-s: Täiskuutaeva all, lk 55–57, 57–58.

⁸² Kaneelipuu. Li Bo [40 pala] ja Du Fu luulet [17 pala]. Tlk Jaan Kaplinski. Rmt-s: Täiskuutaeva all, lk 5–58.

Kevadevaade

Riik laguneb.
Mäed-jõed jäävad.
Kevad linnas.
Haljad rohi-puud.

Murede aeg.
Pisarad lilleõitel.
Lahkumiskurbus.
Linnu ärevil süda.

Märgutuled
kolmat kuud järjest.
Sõnum kodunt
enam kui kulda väärt.

Valged juuksed
kratsimisest veel hõredamad.
Tee mis tahad –
juuksenõela ei pea.⁸³

1985. aastal ilmunud luulekogus „Õhtu toob tagasi kõik“ sisaldub kolm Li Bo tõlget.⁸⁴ Eriti sealset „Igatsust Pikal Väraval“ hilisema „Kaneelipuu“ ilmunuga võrreldes paistab, kuidas tõlkes ridasid algupärandi värsilahkude kohast poolitades ja liigsetest n-ö tühissõnadest (hiina k *xūcí* 'funktsioonisõna') vabastades semantilise rütmini jõutud on:

Kaneelipuu-toas nukrutsejal jääb märkamata kevad.	Kaneelipuu-toas nukrutseja ei märka kevadet.
Kuldsete seinte vahel hõljuks nagu sügisene tolm.	Nelja kuldse seina vahel kerkib sügise tolm.
Õhtu riputab tumedasse taevasse selge peegli,	Öö riputab kirka peegli

⁸³ Du Fu, Kevadevaade. Tlk Jaan Kaplinski. Rmt-s: Täiskuutaeva all, lk 48-59.

Algupäränd: „國破山河在，城春草木深。感時花濺淚，恨別鳥驚心。烽火連三月，家書抵萬金。白頭搔更短，渾欲不勝簪。" (杜甫, „春望“). Tooniskeem: 仄仄平平仄, / 平平仄仄平。/(平)平平仄仄, /仄仄仄平平。/(仄)仄平平仄, /平平仄仄平。/(平)平平仄仄, / (仄)仄仄平平。(ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, kõik erandiga lubatud kohtades); sama riim iga paarisvärsi lõpul.

⁸⁴ Li Bo, Mõeldes Idamäest, Igatsus Pikal Väraval, Laul kuust Yomei mägedes. Tlk Jaan Kaplinski. Rmt-s: J. Kaplinski, Õhtu toob tagasi kõik. Tallinn, 1985, lk 25, 31, 95.

kus vaatab end üksikolija Pika Värava kambris.⁸⁵

üles tumedasse taevasse.

Vaadata end üksikolijal
Pika värava kambris.⁸⁶

Sedasi saavutatakse tõlkes 4+3 jaotusega seitsmetisele algupärandile eesti luigeja jaoks vägagi hästi tajutav vaste (mis ühtlasi 2+3 jaotusega viietiste algupärandite tõlgetest eksimatult eristub) – olemata sealjuures sugugi meetriline ja jäädes prosoodia mõistes pesuehtsaks vabavärsiks.

Samuti on vabavärsilised ligikaudu samal ajal avaldatud Hiina varasemate, reeglistamata *shī* d viljelnud luuletajate loomingu vahendused: 1985. aastal avaldatud Tao Yuan-ming'i,⁸⁷ 1986. aasta Han shan'i⁸⁸ ning 1989. aasta Ruan Ji valikus.⁸⁹ Sisusõnade semantilise rütmi meetodit neis aga järjekindlalt ei rakendata. Algupärandid on kõik *wúyán shī* d, osas tõlgetes kohati küll kipub ühes reas pigem neli „pärisõna“ (hiina k *shící* 'sisusõna') olema,⁹⁰ näiteks:

* * * Ruan Ji

Üks päev ja jälle õhtu
üks õhtu ja jälle hommik
näost kaob endine jume
eluhingus rauged ja kaob
põues keeb ja lõõskab
muutumised – üks teise järel
tuhandel toimetusel ei otsa ei äärt
mõttled-arutad – taipu ei jätku
jah kardad – viivu pärast
hingeke lendab keeristuulega kaasa
eluaeg käinud mööda õhukest jääd
kes teaks mis lõõmab su südames⁹¹

⁸⁵ Li Bo, Igatsus Pikal Väraval. Tlk Jaan Kaplinski. Samas, lk 31.

⁸⁶ Li Bo, Igatsus Pikal väraval, II. Tlk Jaan Kaplinski. Rmt-s: Täiskuutaeva all, lk 24. Algupärand: „桂殿長愁不記春，黃金四屋起秋塵。夜懸明鏡青天上，獨照長門宮裏人。“ (李白, „長門怨二首 其二“). Tooniskeem: 仄仄平平仄仄平，/平平仄仄仄平平。/(平)平(仄)仄平平仄，/仄仄平平(仄)仄平。(ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, kõik erandiga lubatud kohtades); sama riim 1., 2. ja 4. värvi lõpul.

⁸⁷ Tao Yuan-ming, Tagasi põllule-aeda [jt luuletusi]. Tlk Jaan Kaplinski. Edasi, 26.01.1985.

⁸⁸ Han shan, (Naljakas on Han shani tee...) [jt luuletusi]. Tlk Jaan Kaplinski. Edasi, 27.07.1986.

⁸⁹ Ruan Ji, Neli luuletust [(Keset ööd ei saa und...), (Taevahobu tuleb loodest...), (Kaunite puude alla toov rada..., (Üks päev ja jälle õhtu...)]. Tlk Jaan Kaplinski. Sõnumitooja, 1989, nr 21–22, lk 8.

⁹⁰ Kuigi sel juhul oleks see algupärandi rütmi suhtes hoopis eksitav, sellist lahendust eeldaks ju pigem 2+2 jaotusega nelitise luuletuse (*siyán shī*) tõlkel.

⁹¹ Ruan Ji, (Üks päev ja jälle õhtu...). Tlk Jaan Kaplinski. Sõnumitooja, 1989, nr 21–22,

Joon veini Tao Yuan-ming

Teha maja sinna, kus on inimesi,
aga pole vankrite-hobuste müra.
Küsin sinult, kuidas saab nii olla:
meel on kauges, maine jääb eemale.
Noppides krüsanteeme idatara ääres
silman kauguses Lõunamäge.
Uhked on mäed õhtu eel.
Linnud lendavad seltsis koju.
Siin ongi tõeline mõte.
Tahaks seletada — sõnad läksid meelest.⁹²

* * * Han shan

Naljakas on Han shani tee
ei ole vankri-hobuse jälgi

oja oja järel — vaev meelde jätta
kalju kalju kohal — raske selgeks saada

tuhat kõrt nutmas kastepiisku
üksik määnd itkemas tuules

nüüd kadus teerada käest
kuju küsib varjult kuhu minna⁹³

Selgelt teistsuguse suuna võttis Jaan Kaplinski 1995. aastal ilmunud Su Dong po eestindustes.⁹⁴ Ühe tõlke piires on iga luulerida läbivalt sama silpide hulga-

lk 8. Algupäränd: „一日復一夕，一夕復一朝。顏色改平常，精神自損消。胸中懷湯火，變化故相招。萬事無窮極，知謀苦不饒。但恐須臾間，魂氣隨風飄。終身履薄冰，誰知我心焦。” (阮籍, „詠懷八十二首 三十三”)。 Sama riim iga paarisvärsi lõpul.

⁹² Tao Yuan-ming, Joon veini. Tlk Jaan Kaplinski. Edasi, 26.01.1985. Algupäränd: „結廬在人境，而無車馬喧。問君何能爾？心遠地自偏。採菊東籬下，悠然見南山。山氣日夕佳，飛鳥相與還。此中有真意，欲辨已忘言。” (陶淵明, „飲酒二十首 其五”)。 Sama riim iga paarisvärsi lõpul.

⁹³ Han shan, (Naljakas on Han shani tee...). Tlk Jaan Kaplinski. Edasi, 27.07.1986.

Algupäränd: „可笑寒山道，而無車馬蹤。聯谿難記曲，疊嶂不知重。泣露千般草，吟風一樣松。此時迷徑處，形問影何從。” (寒山, „寒山子詩并和共九百二十一首 其三”)。

Sama riim iga paarisvärsi lõpul (lisaks riimuvad omavahel 1. ja 5. värs ning mingil määral omavahel 3. ja 7. värsiski).

⁹⁴ Su Dong po, Su Dong po luulet ja märkmeid [20 *shī*-, *cí*- ja proosaluuletust]. Tlk Jaan Kaplinski. Rmt-s: J. Kaplinski, Mitu suve ja kevadet. Kai Pu lini ja Su Dong po luulet ja

ga, luuletusiti see aga erineb, ilmutades seost algupärandi meetrumiga. Hiina viietiste luuletuste tõlkeis on reas 8 (ühe korra), 10 (kolmesti) või 12 (kahesti) silpi; hiina seitsmetistel luuletustel aga 12 (ühesti), 13 (ühesti), 14 (neljasti) või 15 (ühesti) silpi. Ilmselt on silbimäär paika loksunud tõlkimise käigus, eesmärgiga saavutada ühtlus sama luuletuse piires. Samas annab see hea juhuse hinnata eesti ja hiina keele silpide erikaalu suhet – selgesti eristub, et hiina viielised värsid kalduvad eestinduma 10-silbilisteks ning hiina seitsmelised värsid 14-silbilisteks. See tähendab, et erikaalude suhe on enam-vähem täpselt 1 : 2. Seda on hea teada.

Neli Su Dong po pala on proosaluuletused, seal muidugi silbilugemist ei ole. Omapärane on aga kolme *cí*-luuletuse⁹⁵ saatus. *Cí*d koosnevad teadupärast eri pikkusega värssidest, kuid kõnealusel tõlkes on read läbivalt ühtlustatud silbiarvuga (ühel korral 12, kahesti 14 silpi), mis muudab nad vormilt *shǐ* dest eristamatuks (ning kuna juba kaasaegsed, osa laitvalt, osa kiitvalt, tähendasid Su Dong po *cí*sid sisult hoopis *shǐ*sid meenutavat, siis jäävad nad eesti lugejale eristamatuks sisultki). Oletatavasti nii nad lihtsalt tundusid paremini kõlavat. Ebaühtlased read võinuks suvalise mulje jätta. Tõlkes ongi ju erandeid ja kõrvalekaldeid (ja eriti vigasid) alati keerukam niimoodi edasi anda, et nad tunduksid taotluslikuna, ega mitte näiteks tõlkija lohakusena-kohmakusena – seepärast tõlgitakse pigem algupärandist korrapärasemaks, siledamaks ja sujuvamaks.

Lisada tuleb, et „Mitme suve ja kevade“ tõlgetes silbiarvu korrapäral puudub meetriliselt rütmistav mõju (mis iga lugeja ühtmoodi pead noogutama paneks). See ei kosta väljagi. Ei aita kuidagi teksti paremini meelde jätta, ei aita neid etelda. Luule voolab proosalikult, „vabalt ja vulinal“. Silbiarvu korrapära loob mingi teadvustamata mõnusa tunde, mis erineb täielikult meetrilise luule lugemisel kogetavast rütmitundest. Ühepikkuste lausetega proosa (paar silpi sinna-tänna ei suuda asja muuta) toimib täpselt samamoodi. Sama korrastav toime oleks silpide asemel kas või tähemärkide hulga arvestamisel. Üksnes ühtlustatud-võrdsustatud silbiarvu põhjal luulerütmi ei sugene. Seepärast ei oleks ilmselt õige seda lahendust nimetada „silbiliseks värsisüsteemiks“ (teisipidi võiks sama hästi rakendada „tähemärgilist värsisüsteemi“). Jaan Kaplinski silbiliselt korrastatud Su Dong po tõlked kõlavad vabavärsilisena. Su Dong po tõlgete lummas on oma osa kindlasti ühel hiina luulekeele

.....
 märkmeid. Tallinn, 1995, lk 49–73.

⁹⁵ Su Dong po, (Poolik kuu jäänd rippuma raagus tung-puusse...); 卜算子 [eelmise algupärand]; Tuul ja lained lakkavad; Kaljukana taeva all. Samas, lk 58, 59, 60, 61. Luuletuse „Kaljukana taeva all“ algupärandit „鷓鴣天 林斷山明竹隱牆“ eristab seitsmetise reeglita luuletuse (*qīyán lǜshī*) vormist ainult üks väike, aga väga tähelepanev erinevus – *lǜshī* vormi viienda värvi kohal on hoopis kaks lühikest (ja teistsuguse toonimustriga) kolmesilbilist värssi.

loomuomadusel – nimelt vastab värss alati lausele (või eelnevaga-järgnevaga asündeetiliselt seotud osalausele, tõlgendamise küsimus), näiteks siiret ei saa esineda.⁹⁶ Tõlkes ilmselt ongi iga rea täpselt tervikliku lausega ühtimine oluliseks luuletust korrastavaks teguriks. Puhtalt sama silbiarvu najal sellist mõju ei saavutaks. Silpide hulk võiks kahjutult veidi sinna-tänna kõikuda (ilma et seda tähelegi pandaks), aga väikesedki siirded lõhuks luuletuse mõnusa mõõdetud kulgemise ühe hoobiga. Sealjuures on tõlkes tuntavalt kasu kirjavahemärkide tarvitamisest (näiteks võrdluses varasemate Ruan Ji ja Han shan'i tõlgetegagi).⁹⁷

Teisalt on Jaan Kaplinski üsna samal ajal hiina luulet eestindanud mõõduliseltki, seda jällegi algupärandi loomu arvestades. 1997. aastal avaldatud „Laulude raamatu“ ja „Üheksateistkümne vana laulu“ tõlgetes⁹⁸ võtavad hiina laulusid meenutavad luuletused lausa iseenesest eesti rahvalaulu meenutava kuju – seda hoolimata asjaolustki, et tõlkija ranget meetrilist täiuslikkust teadlikult väldib. Luuletuste meetriliseks vundamendiks on silbilis-rõhuliste neliktrohheustega värssid, mida alatasa mingi jõnksatusega murendatakse, aga mis ometigi kenasti koos seisab,⁹⁹ näiteks järgnevas „Laulude raamatu“ palakeses:

Vilgub väike tähekene
Idas Orion ja Sõel
kiirelt kiirelt läheb öö
hommikud-õhtud isanda juures
saatused ei ole samad

Vilgub väike tähekene
Orion ja Sõelatähed
kiirelt kiirelt läheb öö
võta tekk ja sääsevõrk
saatused on erinevad¹⁰⁰

⁹⁶ Hiina luules siirde üritamine meenutaks vikerkaare püüdmist. Osa lauset järgmisesse värssi viia tahtes juhtuks pigem see, et värss venib pikemaks – ja vastupidi. Värsipiir oleks lause lükata-tõmmata.

⁹⁷ Tänapäeval on hiina keeleski sageli tavaks paarisvärsside lõppu punktiga tähistada ning paari moodustavaid värssse komaga eraldada.

⁹⁸ Vanu hiina laule. Shijing. Hani aja laule. Tlk Jaan Kaplinski. Looming, 1997, nr 9, lk 1214–1226.

⁹⁹ Reeglipära järgitakse luuletusiti erineval määral ning ikka ja jälle on värssides märgata, et täielikust reeglipärasastamisest hoidumine on taotluslik.

¹⁰⁰ (Vilgub väike tähekene...). Tlk Jaan Kaplinski. Looming, 1997, nr 9, lk 1217. „Aristokraadi liignaised pidid enne hommikut isanda juurest lahkuma ja oma majadesse minema. Nende saatus oli kehvem kui isandal ja tema peanaisel“

2002. aastal avaldatud Li Yu *cí*'de tõlgetes¹⁰¹ arvestab Jaan Kaplinski eraldi iga värssi pikkust – hiina kolmelise värssi eesti vasteks on 6 silpi, neljalisel 8 silpi, viielisel 9 silpi, kuuelisel 10–11 silpi, seitsmelisel 11–12 silpi. Seega on hiina ja eesti silpide erikaalu suhe lühemates värssides 1 : 2, pikemates isegi veidi väikesem. Tõlke lugemisel hiina neli- ja viissilbikute vahe hajub, samuti kuus- ja seitsesilbikute oma – kuid vähemalt kolm eri pikkusega ridade rühma eristuvad tajus tõlgetegi lugemisel. Tähtsat osa mängib jällegi ridade ja (osa)lausete kattuvus, lühem rida tähendab lühemat lauset, pikem pikemat – ning pigem see teebki eri pikkusega ridade vaheldumise tajutavaks.

Viisil „Kohtumisrõõm” Li Yu

Metsapuult on pudenend kevadevärvid.

Kui kähku, kui kähku!

Mis teha: hommik on vihmane-vilu ja õhtul lõõtsub tuul.

Pisar punapalgel.

Jään siia, et juua.

Kui mitu korda veel?

Inimelu on üksainus lein ja itta voolavad jõed.¹⁰²

Tõlkes on algupärandi kummagi salmi eelviimane riimita värss ja viimane riimiga värss üheks reaks ühendatud (sidesõna „ja” abil).

Andres Ehini tõlkes on 1986. aastal ilmunud Pu Songling'i (1640–1715) „Libarebased ja kooljad”.¹⁰³ Tegu on „armu- ja hirmujuttudega”, aga proosa vahele on hiina kombe kohaselt lipsanud mõni luuletuski ning tõlkija on oma tööd võtnud täie tõsidusega ning need rõõmsalt värsivormi valanud. Tõlked on tehtud venenduste vahendusel.¹⁰⁴ Eestinduste ühisjooneks on see, et nad

(J. K. märkus). Algupäränd: „嘒彼小星，三五在東。肅肅宵征，夙夜在公。寔命不同！嘒彼小星，維參與昴。肅肅宵征，抱衾與裯。寔命不猶！” („詩經·國風·召南·小星”). Riimiskeem: *ababb acacc*.

¹⁰¹ Li Yu laule. Tlk Jaan Kaplinski. Looming, 2002, nr 5, lk 701–705.

¹⁰² Li Yu, Viisil „Kohtumisrõõm” (Metsapuult on pudenend kevadevärvid). Tlk Jaan Kaplinski. Samas, lk 703. Algupäränd: „林花謝了春紅，太匆匆！無奈朝來寒雨，晚來風。胭脂淚，相留醉，幾時重？自是人生長恨，水長東。” (李煜, „相見歡·林花謝了春紅”). „Kohtumisrõõmu” viisi tooniskeem: [平]平[仄]仄平平，/仄平平。/[仄]仄[平]平[平]仄，/仄平平。//[([仄])[平]仄，/[平][平]仄，/仄平平。/[仄]仄[平]平[平]仄，/仄平平。(nurksulgudes erandit lubavad positsioonid, ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknev toon); ning riimiskeem: *aaxa bbaaxa*, mida see Li Yu *cí*'gi järgib.

¹⁰³ Pu Songling, Libarebased ja kooljad. Hiina armu- ja hirmujutud. Tlk Andres Ehin. Tallinn, 1986.

¹⁰⁴ Пу Сун-лин, Верная любовь, Воскресение Лянь-со. Värsid tlk Igor Lissevitš. Rmt-s: Пу Сун-лин, Новеллы. Москва, 1961, lk 29–30, 240. Пу Сунлин, Фея из

kepsutavad silbilis-rõhulistel anapestidel (U U —), kuigi vene vahetõlgetest on anapestiline ainult üks. Venendused on hiina algupäranditega võrdse värsseid hulgaga, eesti omadel seos puudub. Hiina keeles on üks pala neljasilbitine, üks viie- ja üks seitsmesilbitine – venendustel mõõdu osas hiina algupäranditega seos puudub, aga kummalisel kombel on see kaudselt olemas eestindustel. Hiina kaheksa **nelisilbiku** tõlkevasteks on eesti neliteist **kolmikanapesti** (jutust „Haldjas mägikloostri“):

Pianpian löi juuksenõelaga takti ja laulis:

„Pole poju mul suurnike soost:
rikast onu või kõrget aujärge
pole tal. Siiski pakatab õnnest.
Milleks kaunile poisile kaugas?
Tema mõrsja on ometi ilus,
kuigi rüü pole parimast siidist
ega kangesti kallist brokaadist,
mida kaunistab uhkustav muster.
Saabub öö. Las see säriseb lustist!
Aga praegu ma noorpaari saadan
abiellu kui pikale teele.
Nüüd veel kostitan armsamat poega
omas kodus ja peekri ma tõstan:
tema õnneks ja terviseks joon!“¹⁰⁵

Hiina nelja **viissilbiku** tõlkevasteks on eesti kaheksa vahelduvat **nelik-** ja **kolmikanapesti** (jutust „Armutruudus“):

Neiu silmad reetsid vastset tunnet ja ta sepiitses Hole kingituseks värssi:

Surematuse nektar viib alla su keele,
aga ära sa kiirusta maitsma!

.....
горной обители. Värsid tlk Igor Lissevitš. Rmt-s: П. Устин, Пу Сунлин и его новеллы. Москва, 1981, lk 125.

¹⁰⁵ Pu Songling, Libarebased..., lk 213. Hiina algupärandis: „翩翩扣釵而歌曰：「我有佳兒，不羨貴官。我有佳婦，不羨綺紈。今夕聚首，皆當喜歡。為君行酒，勸君加餐。」” (iga paarisvärsi lõpul on läbivalt sama riim; teosest: 蒲松齡, „聊齋志異 翩翩“). I. Lissevitši venenduses (korrapäratult kaheks reaks murtud) viisikamfibrahhid: „Пяньпянь отбивала такт шпилькой и пела: // Незнатен мой сын — / Нет родства и высоких чинов, / Но в этом ли счастье? / Красавцу богатства не надо! / Невеста его / Хороша и без ярких шелков, / Без пышной парчи / И роскошных узорных нарядов. / Так пусть этой ночью / Веселье искрится кругом, / Ведь я новобрачных / Сейчас в дальний путь провожаю. / И сына любезного / Потчужу в доме своем, / Заздравную чашу / Сама за него поднимаю!” (Пу Сунлин, „Фея из горной обители“).

Las see Sinetav Sild sulle raugaeas paista –
küllap siis jõuad taevaste teele!

Sellel igavikneiul nefriidist on põiad,
aga ära talt õrnusi otsi!
Iial maisemaid neidusid ära sa trotsi –
nende embuses õnne sa leiad!¹⁰⁶

Ning hiina nelja **seitsesilbiku** tõlkevasteks on eesti kuus kas **viisik-** või **nelik-**anapesti (jutust „Liansuo ülestõusmine”):

Korraga kuulis ta müüri tagant õrna laulvat häält, mis värsse luges:

„Nõnda pilkane öö. Tuule laulus on tuska ja ängi.
Armusädemeid pilluvad siiski mu sāngi
jaaniussid, kes hullavad kasteses luhas.”

[- - -] Yang jäi ootama, millal sealt jälle värsiread kostavad. Kui need olid ette kantud, sepiuses noormees salmille jätku:

„Piinad endale hoian, neid teistele maha ei müü!
Seljas südaöö külmust mul küütleb türkiisidest rüü.
Juba surm tuleb, jääne ja kuupaistepuhas.”¹⁰⁷

Tähelepanдав on seegi, et ainus puhtalt riimiline algupärand (1.) on eestinduses riimid kaotanud, kuna riimideta (ja ainult ebamääraselt kokku kõlavad) algupärandid (2. ja 3.) on uhked riimid omandanud (skeemid vastavalt *aac bbc* ja *abba cddc*). Pole vist mõtet lisadagi, et tõlgete sõnastuses ja vaimus kajastub vene vahenduste mõju.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Samas, lk 227. Samuti: Liao Zhai, (Surematuse nektar viib alla su keele...). Tlk Andres Ehin. Rmt-s: Kaksainus. Maailma armastusluulet Andres Ehini valikus ja tõlkes. [Tallinn], 2004, lk 68. [„Liáozhāi zhīyì” on õigupoolest Pú Sōnglíng’i jutukogu hiinakeelne pealkiri, mitte autorinimi.] Hiina algupärandis: „眉目含情。作詩贈生曰：「何事求漿者，藍橋叩曉關？有心尋玉杵，端只在人間。」” (蒲松齡, „聊齋志異 瑞雲”). I. Lissevitši venenduses nelikjambid: „[- - -] Зачем отвeдать ты спешишь / Бессмертия нектар чудесный / И в дверь обитeли небесной, / Чрез Синий Мост, пройдя, стучишь? // У дев бессмертных не ищи. / Волшебной ступки из нефрита, / Среди людей, поверь мне, скрыты / От счастья твоего ключи...” (Пу Сун-лин, „Верная любовь”).

¹⁰⁷ Samas, lk 146. Hiina algupärandis: „忽牆外有人吟曰：「玄夜淒風卻倒吹，流螢惹草復沾幃。」[- - -] 楊由是伺諸牆下，聽其吟畢，乃隔壁而續之曰：「幽情苦緒何人見？翠袖單寒月上時。」” (蒲松齡, „聊齋志異 連環”). I. Lissevitši venenduses nelik- ja kolmikanapestid: „[- - -] Ночь темна – только ветер тоскливо поет, / Огоньками забрызгали ложе мое / Светлячки, что резвятся в траве...[- - -] Горечь дум одиноких никто не поймет! / В бирюзовом наряде всю ночь напролет / Мерзну я при холодной луне.” (Пу Сун-лин, „Воскресение Лянь-со”).

¹⁰⁸ Veidi hiljem, 1990. aastate algusest peale hakati hoogsalt hiina (põhiliselt taoistlikke ja budistlikke, aga muidki) värsse inglise vahetõlgete kaudu eestindama, aga neist

1981. aastal Tartu ülikooli orientalistikaringi tõlkevõistluse raames valminud Wang Wei „Hirvepargi“ eestinduste hulgas (võidu saavutas psühholoogia eriala 1. kursuse tudengi Märt Läänemetsa töö)¹⁰⁹ tegi hiina klassikalise luule vormi vahenduse seisukohalt seni uudse valiku **Eve Valdma**, eestindades hiina *wǔyán juéjù* rõhulises värsisüsteemis:

Hirvepark Wang Wei

[1]

Nii inimtühjad tunduvad mäed,	U — U — U — UU —
kuid kuulda on häälekaja.	U — UU — U — U
Taas päikesesära sa metsas näed,	U — UU — UU — U —
mis sädeleb samblavaibal. ¹¹⁰	U — UU — U — U

[2]

Ei tühjades mägedes inimest näe,	U — UU — UU — UU —
kuid kostab häälekaja.	U — U — U — U
Taas valgust sa sügavas metsas näed,	U — UU — UU — U —
mis peegeldub samblarajalt. ¹¹¹	U — UU — U — U

Mõlemad tõlked on samas meetrumis — ülevärsiti vahelduvad nelik- ja kolmikjambiidid. Kasutusel on ristriimid (*abab*). Huvitav on seegi, et *wǔjùé* värsisides esineva viie silbi kohta on eestinduses ainult kolm-neli värsirõhku. Pelgalt tõlke põhjal otsustades võiks algupärandit pigem seitsmetisteks paarisvärssideks pidada.

Rein Raud on oma 1989. aastast pärit hiina buketic talitanud täpselt saatesõnas esitatud vormipõhimõtete kirjelduse järgi — „n silbile reas vastaks $2n+2$, segmendis $2n+1$ silpi“.¹¹² Samas võib tõlkeid lugedes vahel kujunema hakata rõhulise värsisüsteemi moodi rütmialge, samuti semantikatasandil võib segmendi sisusõnade hulk algupärandi kirjamärkide hulgaga ühtima juhtuda — aga pigem ebajärjekindlalt. Vormi aluseks on tõesti silpide arvestamine.

.....
ei ole vormi seisukohalt midagi huvitavat esile tuua. Jääb lihtsalt nentida nende vabavärsilisust.

¹⁰⁹ Wang Wei, Hirvepark (Üksik tühi mägi. / Hingelist ei näe...). Tlk Märt Läänemets. TRÜ, 29.05.1981, nr 17.

¹¹⁰ Wang Wei, Hirvepark (Nii inimtühjad tunduvad mäed...). Tlk Eve Valdma. TRÜ, 29.05.1981, nr 17. Algupärand: „空山不見人，但聞人語響。返景入深林，復照青苔上。 ” (王維, „鹿柴“). 1. ja 3. värsi lõpul üks riim (mida vorminõuded üldse ei tingi), 2. ja 4. värsi lõpul teine (tavatult kaldus tooniga).

¹¹¹ Wang Wei, Hirvepark (Ei tühjades mägedes inimest näe...). Tlk Eve Valdma. TRÜ, 29.05.1981, nr 17. Sama luuletuse teisi tõlkeid: Wang Wei, Hirvepark (Tühjal mäel inimest ei näe...). Tlk Anu Sillastu. TRÜ, 29.05.1981, nr 17. Samuti Märt Läänemetsa ja Rein Raua eespool osundatud.

¹¹² R. Raud, Saateks. Vikerkaar, 1989, nr 1, lk 35–36.

Näiteks üks algupärandis *wūyán juéjù* vormis luuletus:

Kevade koidik Meng Haoran

Kevadel uni

koidust midagi ei tea

Kuni kõikjal on

kuulda laulusädinat

Kogu öö kestis

tuule ja vihma sahin

Langevad õied

kui palju on neid kes teab¹¹³

2010. aastal ilmunud Ikkyū Sōjun'i (1394–1481) tõlgetes¹¹⁴ on Rein Raud meetodit vahetanud. Jaapani *zen'*i-munga algupäraselt *qīyán juéjù* (jaapanlikus häälduses *shichigon zekku*) vormis luuletused on eestindatud rõhulises värsisüsteemis. Hiina värs on eestinduses värsilahu koha pealt kaheks reaks murtud – „ülaneliku“ (lahueelse esiosa) tõlkes on neli värsirõhku, „alacolmiku“ (lahujärgse tagaosaga) tõlkes aga vastavalt kolm rõhku. Seega parimal juhul ei pruugi vastavus piirduda ainult prosoodiaga, vaid võib juhul, kui tõlkes ühe rõhurühma sisse täpselt üks sisusõna mahub, kattuda isegi semantilisel. Igatahes see võimalus on olemas. Õnnelikult ühtivad prosoodia ja semantika järgnevas tõlkes:

Kunagi oli pealinnas ainult kaks lõbumaja, Punane Trepp ja Vana Koobas. Neid nimetati ka Põrguks ja Ahelateks. [- - -] Aga praegu võta milline linnaturk tahes, ikka on kümnest hoonest neli või viis lõbumajad. Kiim muudkui õitseb ja riik käib alla. [- - -] Kuid paljast ohkamisest pole abi – sellepärast kirjutasin asjast kaks laulu ja ühe värsi.

2

Buddha kujul templisamba ees	— U — U — U — UU
seesama asi on vinnas	— UU — UU — U
valeõpetus praegusel ajal on	— U — UU — UU — UU
õigega ühes hinnas	— UU — U — U

¹¹³ Meng Haoran, Kevade koidik. Tlk Rein Raud. Vikerkaar, 1989, nr 1, lk 32. Algupärand: „春眠不覺曉，處處聞啼鳥。夜來風雨聲，花落知多少。” (孟浩然, „春曉”). Riimid on 1., 2. ja 4. värsi lõpul (tavatult kaldus tooniga); vastavalt on tooniskeemgi pahupidine: 平平(平)仄仄, /仄仄平平仄. / (平)平(仄)仄平, / (仄)仄平平仄. (ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, kõik erandiga lubatud kohtades).

¹¹⁴ Ikkyū Sōjun, Hullunud pilv. Tlk Rein Raud. Tallinn, 2010.

särav teeskleja tõsise sarnane	— U —UU—UU—UU
peaaegu vahet ei teegi	—UU—UU— U
ainult et Buddha vaimu ei leidu	—UU— U —UU— U
kübetki tema rinnas ¹¹⁵	—UU— U — U

Ülevärsiti vahelduvad nelik- ja kolmikmõõdud, enamasti ühe-kaheasilbilise intervalliga (nagu siinsetes daktüloidideski). Hiina 4 silbile vastab Ikkyū Sōjun'i luulekogu eestindustes 9–11 silpi, hiina 3 silbile 7–8 silpi. Seega kõigub hiina ja eesti silbi erikaalude suhe 1 : 2½ kandis. Rõhulist süsteemi rakendades on sellise erikaalu korral võimalik üsna mugavalt hiina värsi prosodiaüksusele eesti tõlgetes täpne ja samas paindlik vaste tekitada;¹¹⁶ ühtlasi hõlbustab keskmisest suurem kaaluvahe riimimistki, kuna sõnastamisruumi on lahedamalt.

Teisalt muidugi semantiliste ja süntaktiliste vastavuste loomiseks ainult meetrumi abist ei piisa. Rein Raua tõlgete hulgas on teises äärmuses sellised, kus värsid ikkagi ei pruugi võrdsel hulgal semantilisi üksuseid sisaldada või kus näiteks osalused ja isegi kõnetaktid värsi(lahu)piiridest üle libisevad, näiteks järgnevas luuletuses:

Buddha sünd

kolmes maailmas ta on ainus kuid	— U —UU— U —UU
mõista on võimatu ju	—UU— U — U
kellena meie hädaorus tal	—UU— U — U —UU
seekord olla on tuju	— U —UU— U
kaheksa tuhat korda tulnud ja	—UU— U — U —UU
läinud me hulgast võttes	—UU— U — U
vahel hobuse vahel eesli ja	— U —UU— U —UU
vahel Gautama kuju ¹¹⁷	— U —UU— U

¹¹⁵ Samas, lk 33–34. „Zen-meister Yunmeni õpetustes leidub lugu sellest, kuidas templisammas olla rasedaks jäänud“ (R. R. märkus). Algupäränd: „佛交露柱一同逾，邪法此時難得扶，榮街徒似作家漢，佛法胸襟一點無。“(一休宗純，„洛下，昔有紅欄，古洞兩處。曰地獄，曰加世。[- -] 今街坊之間，十家四五娼樓也。淫風之盛，幾乎亡國。[- -] 不足嗟嘆。故述二偈一詩，以詠歌之云。頌曰 其二“) Tooniskeem: (平) 平仄仄仄平平， / (仄) 仄 (平) 平 (仄) 仄平， / 平平 (仄) 仄 (平) 平仄， / 仄仄平平仄仄平。 (kumbki paarisvärss sisemiselt n-ö vastandamise reeglit järgib, samas omavahel tervikuks kokku sobimata – erinevalt rangemast *lǚshǐ* st ongi aga *juéjù* puhul paarisvärsside ühendamisel toonide n-ö kleepimise vastu eksimine mõõndav); sama riim 1., 2. ja 4. värsi lõpul.

¹¹⁶ Teistpidi mõeldes tingib rõhuline süsteem, mis ühele hiina silbile täpselt ühe eesti rõhurühmaga vastab, sellise intervalli korral sellise erikaalude suhte.

Rein Raua varasemaid ja hilisemaid tõlkeid võrreldes on tajuda, et rõhulise süsteemi alged on juba esimestes, eriti *qīyán'*i mõõdus palade tõlgetes tunda. Ainult paari pala korraga lugedes ei tarvitse aga luuletuse rõhulisusest üldse aru saada, see hakkab toimima veidi suurema tekstihulga puhul. Keerukam on lühemate värsside, näiteks *wǔyán'*i mõõdus luule puhul, kus meetrumi mõjulepääsuks tuleks värsirõhud ja loomulikud lauserõhud vägagi rangelt omavahel vastavusse viia.

Märt Läänemetsa tõlked on laululisuse taotlusest olnud peaaegu alati kindla silbilis-rõhulise mõõduga – ainsaks erandiks on üks esimesi 1990. aastal avaldatud eestindusi, mis salalikult meetrilise ja semantilise ranguse piiril võbeleb (algupärandiks on *qīyán juéjù*):

Peatus Qinhuail Du Mu

Udu hõljub jahedal veel,
kuuvalgus looritab liiva.
Ööhämaras kaldale sõuan;
saabun kõrtsitoa juurde.
Kõrtsiplikad muret ei tunne
laostuva riigi pärast.
Üle jõe lauldakse ikka
lilledest tagaaias.¹¹⁸

Muudes tõlgetes, nii varem kui hiljemgi, on meetrum seevastu selgelt paigas, enamasti trohheiline (harvem daktüiline või muu). Värsid on alati ühepikkused ja värsilahud reavahetusega esile toodud. Tõlkija sissetöötatud hästi toimivaks lemmikvõtteks tundub olevat värsilahu järel viimikuta (viimase rõhutu silbita) kolmiktrohheuse kasutamine (seega lõpetab värssi alati paaritusilbiline sõna) – see meenutab vägagi hiina värssi rütmi (kolmele silbile vastab kolm värsirõhku) ja hoiab oma lõpuvakatusega järjestikuseid värsse üheks joruks sulandumast. Samuti peab Märt Läänemetsa lugu riimist, see võib samas olla

¹¹⁷ Samas, lk 42. Algupärand: „三世一身異號多，何人今日定誦訛，婆婆來往八千度，馬腹驢胎亦釋迦。” (一休宗純, „佛誕生”). Tooniskeem: (仄)仄(平)平仄仄平, /(平)平(仄)仄仄平平, /平平(仄)仄(平)平仄, /仄仄平平仄仄平。(ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, kõik erandiga lubatud kohtades); sama riim 1., 2. ja 4. värssi lõpul.

¹¹⁸ Du Mu, Peatus Qinhuail. Tlk Märt Läänemets. Sõnumitooja, 1990, nr 6, lk 8. Algupärand: „煙籠寒水月籠沙，夜泊秦淮近酒家。商女不知亡國恨，隔江猶唱後庭花。” (杜牧, „泊秦淮”). Tooniskeem: 平平(仄)仄仄平平, /仄仄平平仄仄平。/(仄)仄(平)平平仄仄, /(平)平(仄)仄仄平平。(ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, kõik erandiga lubatud kohtades); sama riim 1., 2. ja 4. värssi lõpul.

vaevumärgatavgi, vahel piirdudes üksnes kolmesilbilise sõna viimase silbiga, mis ei tarvitse kaasrõhulinegi olla – maitse asi, aga korralikust raskelt kolk-suvast võivad sellised tagasihoidlikud riimid meeldivaminigi kõlada. Näiteks üks algupäraselt *wūyán lǜshī* vormis luuletus:

Kuulates Shu munga kandlemängu Li Bo

Mungakuues kaugelt Läänest
tulnud Shu-maa mees.
Hoiab õrnalt hõbekeelset
kannelt enda ees.
Peened sõrmed vaevu-vaevu
keeli riivavad.
Tundub, nagu kümme tuhat
mändi mühavad.
Rännumehe süda kergeks
saab kui vetevoos.
Meenub õhtukella kaja
helidega koos.
Lummatuna ei ma märka
päikest loojumas,
ega sügispilvi süнки
taeva kogumas.¹¹⁹

Ning ühed algupäraselt *qīyán juéjù* vormiga budistlikud õpetusvärsid (sanskriiti *k gāthā*, hiina *k jì (sòng)*):

Kümme härja karjatamise pilti Kuo'an Shiyuan

10. Läheb laadale, kaks kätt taskus

Hõlmad lahti, paljajalu
sammub laadale;
porine ja tolmune, suu
venind naerule.

¹¹⁹ Li Bo, Kuulates Shu munga kandlemängu. Tlk Märt Läänemets. Akadeemia, 1996, nr 2, lk 316–317. Algupäränd: „蜀僧抱綠綺，西下峨眉峯。爲我一揮手，如聽萬壑鬆。客心洗流水，餘響入霜鍾。不覺碧山暮，秋雲暗幾重。” (李白, „聽蜀僧潛彈琴”). Tooniskeem: 平平(平)仄仄, /(仄)仄(仄)平平。/仄仄(平)平仄, /平平仄仄平。/(平)平(平)(仄)仄, /(仄)仄仄平平。/仄仄(平)平仄, /平平仄仄平。(ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, viiendas värsis kipub neid juba liialt olema); sama riim 2., 4., 6. ja 8. värsi lõpul.

Pole vaim ei mägierak,
tõesti ime see!
Kuiva puud kui koputab,
see puhkeb õitsele.¹²⁰

Sellise vormiga Märt Läänemetsa tõlked valdavalt ongi – enamasti trohheilises mõõdus, värsilahu ees kolmikud või nelikud. Norida tahtes võiks ette heita seda, et lahueelse värsiosa mõõtu ei tingi see, kas algupäraselt on tegu viieliste või seitsmeliste värssidega, vaid jääb juhuse hooleks. Lõpetuseks võrdluseks üks teistsuguse meetrumiga tõlkekatkend, algupärandiks erisilbiliste (*záyán*, hääldus: tsajän) värssidega vanas stiilis *yuèfū* (hääldus: jüefu) luuletus:

Joogem veini! Li Bo

[- - -]

Parim muusika, hõrgumad road, liiga kalliks ma
ühtegi asja ei pea.

Tahan purju end juua ja seda, et kaineks ei
saakski siis enam mu pea.

Targad pühakud muistsed kord olid ja elasid,
keegi ei mäleta neid.

Palju kuulsamad joodikud on, kelle seltsist ei
puudunud iialgi vein.

Muiste kuningas Chen kui korraldas peo oma
Rahu ja rõõmu palees.

Tuhat vaati läks veini ja vahet ei olnud, vaid
pidu ja pillerkaar kees.

Kas mõelda võib peremees kunagi sellest, et
raha on nappimas tal.

Kui sõbrad on majas, siis veinipoe manu tal
tee olgu jalgade all.

Poiss käsu saab ratsu ja kuldkirja kuub rahaks
teha, et ei lõpeks vein.

Koos teiega prassime nõnda, et ununeks
muistsete aegade lein.¹²¹

¹²⁰ Kuo'an Shiyuan, Läheb laadale, kaks kätt taskus [„Kümne härjakarjatamise pildi“ sarjast 10. pala]. Tlk Märt Läänemets. Rmt-s: Sheng-yen Dan Stevensoniga, Härja jälgi mööda. *Chan*-budismi tee tänapäeva Hiina õpetaja järgi. [Tallinn], 2007, lk 357. Algupäränd: „露胸跣足入鄮來，抹土塗灰笑滿腮；不用神仙真秘訣，直教枯木放花開。” (廓庵師遠, „十牛圖頌 其十入塵垂手”). Tooniskeem: (平)平仄仄仄平平, /仄仄平平仄仄平。/仄仄平平平仄仄, / (平)平 (仄)仄仄平平。 (ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, kõik erandiga lubatud kohtades); sama riim 1., 2. ja 4. värssi lõpul.

Siin on tegu silbilis-rõhuliste seitsmikanapestidega (UU—UU—UU—UU—UU—UU—UU—UU—, värsi alul on vahel vabadusi lubatud), mis on kirjas kaheks reaks murtud. Algupäränd sisaldab 30 mitmemõõdulist (põhiliselt seitsmelist) värssi, eestinduses on aga 22 ühemõõdulist värssi; samuti on tõlge omandanud paarisriimid — seega on luuletuse vormi vallas tõesti teadlikult ja julgelt „ümberluuletamise teed“¹²² mindud.

Ülal käsitletu hõlmas hiina luule eestindustest muidugi ainult osa. Loodetavasti õnnestus aga puudutada võimalikult paljusid erinevaid lähenemisi. Tõdeda võib, et hiina luule eestindused moodustavad vormildasa vägagi segase seltskonna. Tingitud võib see kirjus olla tõlkijate hiina luule vormikäsitusest. Algupärändite puhul peetakse eriti oluliseks värsside silbiarvu ja silbitoone, samas tunnistatakse, et tõlkimisel üheseid vastavusi saavutada on täiesti võimatu. Mingisuguse vormi vajaduse tunnistamine ajendab igat tõlkijat oma arusaamadele ja maitsele vastavaid lahendusi otsima. Kaudtõlgete puhul on lausa hämmastavalt otsene mõju vahekeelse tõlke vormil.

Valitud on mitmeid värssisüsteeme, nende esinemisel on täheldatavad mõningad üldised tendentsid. Esiteks ajalised — umbes 1960. aastate keskeni oli valdavaks silbilis-rõhuline värssisüsteem (Pent Nurmekunna ja Tiiu Kaalepi otsetõlked, vene keele vahendusel tõlgitu); sama kümnendi keskel Hiinaga suhted jahenesid, tõlgete avaldamine peaaegu katkes, jätkudes jälle alles 1980. aastate keskpaiku, sedakorda vabavärsiliste tõlgete kujul (Jaan Kaplinski ja Rein Raua varased tõlked) ning 1990. aastate keskelt peale vabavärsiga enam rahuldumata uusi meetrilisemaid vorme võttes (Märt Läänemetsa silbilis-rõhuline, Rein Raua rõhuline, Jaan Kaplinski kvaasikristallid). Teiseks saab sedastada, et meetrumile sunnib suuremat tähelepanu pöörama algupärändite laululisus („Hiina pioneeride laul“ järgib peensusteni igat silpi, Tiiu ja Ain Kaalepi *cí*-tõlgetel on meetrum ilmekalt markeeritud, „Laulude raamatu“ ja „Üheksateistkümnne vana laulu“ tõlked ilmutavad isegi Jaan Kaplinskil tugevaid silbilis-rõhulisuse sugemeid, Märt Läänemetsal piisab juba laulu ja luule vahelisest „generatiivsest sidemest“, et vältida igasugust proosalisust), samuti puudutab see õpetusvärssse (kaasa arvatud Ikkyū Sōjun’i kiiksuga selliseid), mis peaksid lugejale-kuulajale hästi meelde jääma, ja proosateoses sisalduvat seotud kõnet, kus ta värssilisus on eriti rõhutatud ja peab kuidagi muust tekstist

¹²¹ Li Bo, Joogem veini! Tlk Märt Läänemets. Akadeemia, 1996, nr 2, lk 313–314.

Algupärändis: „[- -] 鐘鼓饌玉不足貴，但願長醉不復醒。古來聖賢皆寂寞，惟有飲者留其名。陳王昔時宴平樂，斗酒十千恣歡譔。主人何爲言少錢，徑須沽取對君酌。五花馬，千金裘，呼兒將出換美酒，與爾同銷萬古愁。” (李白, „將進酒“). Luuletuse riimiskeem on [xaaxbbxbxaxaxdedxd]x dcdccxcxeee.

¹²² Vt M. Läänemets, Li Bo tõlgitavus ja tõlgitamatus, lk 311.

esile tulema („Kolmevalitsuses”, „Kuldlootoses”, „Libarebastes ja kooljates”). Kolmandaks vahekeele mõjud, mis olenevad teisel levinud tõlketavadest – vene keele kaudsed tõlked kipuvad olema silbilis-rõhulised (Vladimir Beekmanist Andres Ehinini), inglise keele kaudsed aga vabavärsilised (juba A. H. Tammsaare ja Aira Kaalu kõige varasematest Andres Ehini kõige hilisemateni). Vahekeelse tõlke külge ollakse arusaadavatel põhjustel lausa aheldatud, see on kaudtõlkijale samasugune algupärand nagu otsetõlkijale hiinakeelne luuletus.¹²³ Vahekeele mõjul võib vabavärsist saada mõõduline luule (osa Go Mo-žo loomingut) ja seotud kõnест vabavärs (kogu 1990. aastate algusest peale inglise keele kaudu tõlgitu, mis siin käsitlemata jäi).

Silbilis-rõhulise värsisüsteemiga kaasnevad meetrumid. Võiks oletada, et tõlkeluules nende valik oleneb algupärandi meetrumist, kuid hiina luule eestinduste seas see seos pigem ei kehti. Tõlkijad ei ole hiina värsseite ja nende eestinduste meetrumiüksuste vahelist vastavust taotlenud. Üldistavalt üteldes – olenemata, kas hiina algupärand on nelitine, viietine, seitsmetine või muu, võib tõlge olla millise mõõduga tahes: näiteks nelikamfibrahhist (Tiu Kaalepi Mao Tse-dung’i „Tsinkanšan”) või vahelduvaist nelikdaktülist-nelikanapestist (Pent Nurmekunna Li Po „Kuupaistel üksinda juues”) viisiktrohheuse (A. Viirese Tu Fu „Bodi kindlus”) või viisikjambi kaudu (Vladimir Beekmani Go Mo-žo „Kannatuse kobarad”) kuuiktrohheuse (Märt Läänemetsa Wang Wei „Sügisõhtu mägikülas”) või seitsmikanapestini (Märt Läänemetsa Li Bo „Joogem veini!”) jne. Järjekindlusetust ei põhjusta üksnes paljude tõlkijate meetodite lahknevus, see tuleneb juba sama tõlkija eestinduste piires ilmnevast vabadusest.

Lisaks on hiina luule eestinduste hulgas esindatud **rõhulises** värsisüsteemis tõlked, kuigi üllatavalt harva – meetoodiliselt ainult Rein Raua Ikkyū Sōjun’i tõlgetes. Sealjuures vastab aga „Hullunud pilves” värsirõhkude arv tähelepanuväärselt hiina algupärandi silpide-sõnade-kirjamärkide omale.

Lihtsalt **silbilise** värsisüsteemi rakendamist (eesti) keel ei võimalda, samas on osa eestindusi tehtud silbilises vormis (Rein Raua varased tõlked, Jaan Kaplinski Su Dong po ja Li Yu tõlked). Pealtnäha paistavad (õigemini kõrvaltkuulda kõlavad) nad vabavärsilistena, kuid ometi oleks mõistlik neid vabavärsist eristada. Näiteks võiks nende vormi nimetada kas või „silbiliseks meetroidiks”, mis põhineb puhtal matemaatilisel silpide lugemisel, olemata päris meetrum. Ja kui juba „meetroiditamiseks” läks, siis miks mitte „semantilinegi meetroid” (Jaan Kaplinski Li Bo ja Du Fu tõlked)? See arvestab värsi

¹²³ Uuritud kaudtõlgete puhul oli alati võimalik täpselt tuvastada üks kindel kaudtõlke allikas, kuigi põhimõtteliselt võiks kujutleda olukorda, et kaudtõlkija võtab eeskujuks sama algupärandi mitu tõlget ja korraga kõikide põhjalt eestindades eraldi võetuna igast eeskujust lahti laseb.

täistähenduslike sõnade hulka, samas on selge, et (eesti) keele erineva pikkusega sõnad päris meetri ehituskivideks olla ei saa (vrd „sääsk“, „hiir“, aga „elevant“).

Tähelepandav on igasuguse vältelise värsisüsteemi kasutatamatus. Äkki mõni on isegi katsetanud, aga eesti keeles küllaldaselt välja kostmata. Iseenesest saaks pikkade ja lühikeste rõhuliste silpide vaheldust soovi korral rakendada näiteks hiina „tasaste“ ja „kalduste“ toonide vastena. Hiina luuleski on toonid muidu tuimaks tatarataks kippuda võivat värssi mahendavaks ja mitmekesistavaks vahendiks (ses suhtes osalt sarnanedes näiteks eesti vana rahvalaulu vältenõuetega).

Ja pikapoolse jutu lõpetuseks – loomulikult on hiina luule eestinduste seas olemas täiesti **vabavärsilised** tõlked, mis on värsilisusest täiesti vabad ning korvavad seda realisusega ja muude kirjalikkude tekstipaigutusvõtetega.